

Föreningen för Västgötalitteratur



Meddelande

År 2019

NR 1

2019-02-25

Alingsås Manufaktur-wärk



Detta aktiebrev för Alingsås manufaktur-wärk gällde länge för att vara det äldsta kända i Sverige, daterat den 31 december 1728 i Alingsås. Beloppet på 100 daler silvermynt. Det är inte känt exakt hur många aktiebrev som emitterades. Aktien är speciell då det är den äldsta i privat ägo i Sverige.

2005 hittades ett ännu äldre aktiebrev från 1727 som handlar om Sill- och Cabilius (gammal benämning på torsk). Fiskeriet på Karingön på Västkusten. Man har beslutat att ”uppå begäran utfärda fler aktiebrev á femtio silvermynts avbetalning”.

Alingsås manufaktur-wärk startades av Jonas Alströmer 1724 och det kom att bli hans livsverk som gick i arv till sonen Patrik 1755. På Aktiebrevet kan man se Jonas Alströmers namnteckning, Jonas Alström som han hette

vid denna tid. Bland andra personer som hade intressen i Alströmers manufaktur-wärk kan nämnas Jacob Wilde, Gustaf Boncauschiöld och Jacob Polack. Alla välkända och respekterade män vid denna tid.

År 1761 drabbades staden av en stor brand som förstörde mycket för familjen Alströmer. En brand 1779 ödelade inte bara klädesväveriet i kvarteret Cederberg utan även alla andra verkstäder i grannskapet.

Under 1800-talets första år tillverkades i begränsad omfattning filter och golvmattor. Efter Patriks död 1804 drevs verket några år för barnens räkning, men övertogs därefter av andra ägare för att läggas ned för gott 1847.

Firmamärket Alingsås Manufaktur-Wärk finns fortfarande kvar och är idag privatägt.

Föreningen för Västgötlitteratur
Box 325, 532 24 Skara • Tfn 0511-165 40
Plusgiro 59 24 33-7 • Bankgiro 663-2574
Epost: sven-olof.ask@tele2.se
www.vastgotalitteratur.nu

Ordförande: Johnny Hagberg, Skara. 0510-48 52 15
jarpas.pastorat@svenskakyrkan.se

Vice ordf.: Gerd Ljungqvist-Persson, Od. 0513-600 29
info@creadiem.se

Skr. Annicka Berggren, Söne. 0510-53 10 01
annicka.berggren@icloud.com

Skattnästare: Sven-Olof Ask, Skara. 0511-165 40
sven-olof.ask@tele2.se

Anne Andersson, Vårgårda, 0322-62 47 13
anne.andersson@telia.com

Ritwa Herjulfsson, Göteborg. 0762-11 40 31
ritwa@herjulfsson.se

Niklas Krantz, Göteborg. 0762-68 30 04
b2_gods@hotmail.com

Tim Schröder, Larv. 0709-28 52 28
antikvariat@timschroeder.se

Christina Ström, Skarstad. 0512-205 19
vatteljuset@telia.com

Clary Winberg, Trollhättan. 0520-748 19
clary.winberg@gmail.com

Årsavgift 2019: Enskilda medlemmar 100 kr,
Åkta makar/sambor/institutioner 125 kr.

Meddelandet utkommer i februari, juni, augusti och
december. Författare ansvarar för innehållet i egna artiklar.

Redaktör och ansv. utgivare: Johnny Hagberg

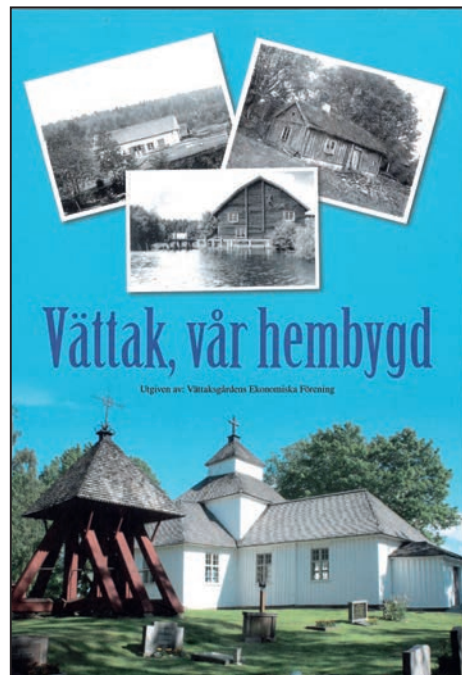
Vi hälsar följande medlemmar välkomna till föreningen:

Helene Almqvist, Källby
Maria Bouroncle, Göteborg
Peter Falk, Göteborg
Erik Gustafsson, Kinne-Vedum
Rolf Hilmersson, Holmestad
Monica Hjortberg, Ova
Staffan Fägerlind, Kärna
Charlotte Kristensson, Skara
Anders Källgård, Varberg
Karin Lundgren, Linköping
Margareta Rörby, Hjo
Margareta & Gunnar Sjöberg, Öglunda
Kurt Wallroth, Lidköping
Lennart Winqvist, Bromma/Skövde

Glöm ej att betala din medlemsavgift för 2019

Årsavgift 2019: Enskilda medlemmar 100 kr,
Åkta makar/sambor/institutioner 125 kr.

Vättak – vår hembygd



Återigen suddas en vit fläck bort från kartan. Vättak har fått en egen sockenbok. För de som händelsevis inte vet var orten ligger, så blir svaret i gamla Dimbo kommun, söder om Tidaholm.

Det är inte utan att man blir glatt förvånad när man får se den vackra boken. Stort format, omfångsrik och tung! Hela 1,7 kilo. Jag undrar om inte detta gör boken till den allra tyngsta sockenbok som utkommit i Skaraborg!

Innehållet är ganska starkt koncentrerat till att handla om socknens gårdar och dess invånare. Utgivarna har ägnat stor tid och mycken möda åt att läsa och tolka husförhörlängderna, som finns bevarade ända från år 1695. Visserligen med en 30 år stor lucka på 1700-talets första hälft. Man följer befolkningen fram till 1934. Resultatet blir givetvis oerhört omfattande. Över 300 sidor ägnas åt information om ortens befolkning under en tidsperiod på över 300 år!

Den mest kända egendomen i Vättak är givetvis Gimmene egendom. Gårdens öden kan följas ända från 1600-talets början, med namn som Leijonhuvud, Lilliehöök och andra, fram till epoken Berglund. Den mest kände är givetvis Carl Berglund, som på 1900-talets början grundade ett politiskt parti, vilket idag är Centerpartiet. Än idag äger släkten Berglund Gimmene AB.

Tidaholmsbygdens släkt- och hembygdsforskare är att gratulera till utgåvan!

Sven-Olof Ask

Mariaplans antikvariat I butik och online

onsdag-fredag 13-18

lördag 11-14

Mariagatan 6 414 71 Göteborg

031-129822 0735-142550

bok.kultur@gmail.com



www.mariaplansantikvariat.se

Översten som skrev västgötalitteratur



Gustav V och överste Karl Alfred Rignell

Det är väl inte så vanligt att militärer sysselsätter sig med att skriva roliga kåserier på ren västgötska. Men en som gjorde det var översten Karl Alfred Rignell. Han var född den 13 maj 1871 i Jönköping och avled den 30 december 1946 i Stockholm.

Rignell var son till läroverksadjunkten Henrik Rignell och friherrinnan Ida Fock. Han blev underlöjtnant vid Älvsborgs regemente 1891, gymnastikdirektör 1896, kapten vid generalstaben 1905, vid Västmanlands regemente 1910, major vid generalstaben 1913, överstelöjtnant vid Jämtlands fältjägarregemente 1916, överste 1919, vid Älvsborgs regemente 1920, chef för 5:e infanteribrigaden 1922–1927, på övningsstat 1927. Han var föreståndare för Gymnastiska centralinstitutet 1927–1930. Rignell blev ledamot av Krigsvetenskapsakademien 1923.

Han ägnade sig inte bara åt det militära utan skrev också berättelser på bygdemål. Förmodligen lärde han sig knallespråket vid sin första tjänstgöring vid Älvsborgs regemente under ett antal år i början av 1890-talet. Men han blev duktig i att nedteckna på bygdemålet.

1898 utgav han *Decktan*, och året efter, 1899, *E'decktan te*, som är versifierade skildringar från Fristad hed under pseudonymen Olle i Grinn. Båda samlingarna tillhör den genuina västgötalitteraturen.

När Älvsborgs regemente firade sin 300-åriga historia den 29 juli 1924 höll Rignell ett längre tal inför de närvarande gästerna där konung Gustav V var den främste gästen. I talet tog han upp de minnesrika händelser som var förknippade med regementet.

Företalet till *Decktan* (1898) är värd att återgivas!

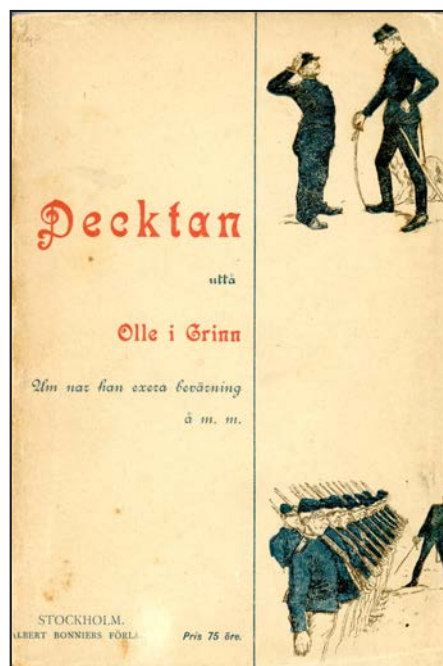
Förespråk

*sum på e den bock å då sa I läsa
harrskaper å fruentimmer!*

Mor sae:

"Olle", sa hu, "gack in te stan", sa hu, "å tröck, hva du har skrefvet", sa hu, "för ja har läst så möe skräp bå' i tiddningar å annerstäss", sa hu, "så du sa se, då löckes nok för de mä", sa hu.

"Jaa, - nää, - ja vars", töckte ja, å darmä så geck ja in te en snäller



kär, ja vesste i stan, å här ser I nu frocktera uttå en stor ande, sum å' ja.

Nu å de la många å Er, sum inte å så kända mä dä granna knallespråket, sum å möe likare än schvenskan, å därför så ha a förtjök å göra't lite sämmer än då å, å skrefvet lite mer på schvenska för dum, sum å mindre vetia i et.

Så vell ja sega Er dä, att nar då står en tocken häringa ^ krummelunt öfver o (ö), så sa en tala ut ett möe grant ljud medt imelle å och ö; så står då ufta u, då en på schvenska seger y, o.s.v., så nu kan I förtjöka Er på et te minstingen.

Så sa I inte tro, att pajka söp så möe, för då va stort inget mer än Kalle sme, som gjorde't, men han va stört omöjliger, å så va de ja en gång, å darum står då skrefvet i decktera.

Så sa I va gohällia ve me, för då sa ja sega Er, att di å' många ändå sum vell mota.

*Olle i Grinn
i aPril 1800 å nettiåtta
me dä ger han attan för räksten.*

Johnny Hagberg

FLOBY



ANTIKVARIAT

Öppet : kl. 11–17 året runt samt extraöppet i juli
eller efter överenskommelse
Tfn 0515-40940, 40773

Johan Runius – nyupptäckt vispoet med västgötska rötter



Evert Taube, Birger Sjöberg och Gunnar Wennerberg – det finns all anledning att vara stolt över våra västgötska vis- och musikskapare. Nu är det dags att uppmärksamma en av de riktigt stora – rimsmidaren Johan Runius, som föddes i Larvs socken i Västergötland år 1679. Att han inte har uppnått samma rykte som de ovan nämnda diktarna får nog bland annat förklaras av det stora avståndet i tiden. Han var verksam som psalm- och visdiktare ett halvsekel före Carl Michael Bellmans glanstid i de gustavianska salongerna, och hans litterära kvarlåtenskap trycktes aldrig under den korta tid han levde – han blev bara 34 år gammal. Runius fick aldrig – inte ens när han i slutet av sitt liv började uppnå ett visst anseende – uppleva att de samlade texterna i huvudverket *Dudaim* gick till trycket. En annan viktig anledning är också att musiken till psalmerna och visorna inte bevarades.

Men nu har visarkeologen och sångaren Martin Bagge bestämt sig för att ändra på den saken. I ett stort forskningsprojekt har han återskapat Runius psalmer och visor och presenterar nu i samarbete med Ejeby Förlag i Göteborg en ny bok på hela 180 sidor med utförlig biografi, essäer och specialartiklar kring den bortglömde poeten. 37 psalmer och visor återges med noter – ett tiotal av dem finns inspelade på en CD-skiva som placerats längst bak i boken. Och här finns ytterligare rariteter – tre nyupptäckta sånger av ”den svenska musikens fader” Johan Helmich Roman, till texter av Johan Runius – en musikalisk sensation!

Vem var då denne Johan Runius?

Ytterst litet finns bevarat av biografiska dokument om honom; födelsen kyrkobokfördes inte och någon bouppteckning efter honom upprättades inte. Livstiden blev kort, och han dog faktiskt på sin egen 34-åriga födelsedag, år 1713. Den längsta delen av sitt liv framlevde Runius i obemärkthet, först under den sista tiden i Stockholm verkar han ha blivit erkänd. Själv hade han endast publicerat sjutton dikter i eget namn – fler är i varje fall inte kända. Postumt utkom diktsamlingen *Dudaim, Andelige Blommor* som han under sin sista tid var sysselsatt med att ställa samman.

Fadern Arvid Runius var präst, efter hand alkoholiserad, och

skulle i vår tid nog ha förklarats vara en psykiskt sjuk människa med diagnosen paranoid. Han var först verksam i Stockholm men erbjöds senare tjänst som kyrkoherde i Larv efter en rättslig process på grund av ett grövre förfälskningsbrott. Här installerade han sig 1672 och inom två månader var han gift med företrädarens dotter. Om Annika Levander, poetens mor, vet vi mycket litet, men Magnus von Platen härleder sonens litterära begåvning från hennes sida. Många av hennes släktingar kom från prästerskapet och var skrivande människor, den mest kända latinpoeten och vältalaren Sylvester Johannis Phrygius, som Johan Runius infogat några rader om i sin poetiska hyllning till Göteborg, ”Nimrods Skäckta”. Till en början går allt väl, men efter hand får Arvid Runius både församlingen och konsistoriet emot sig och uppträder ofta berusad. En av prästerna berättar om ”hans dagliga fyllerij, stundeligen ogudachtiga lefwerne och högmodh”, och när han 1689 uppsöker kungen Karl IX, som är på visit i Höjentorp, är han även denna gång överlastad. Fyra år senare är han död. Änkan Annika levde till 1703, hon födde tio barn, varav fem överlevde.

Redan vid fyra års ålder sattes den lille Johan i Skara skola. Under ferierna undervisades han som brukligt var av äldre djäknar. Efter skolgången i Skara skrevs han den 20 september 1694 in vid gymnasiet i Göteborg. Sitt första kända poem har han tillägnat sin mormor Malin Levander, och det var också hon som försökte övertala Runius att bli präst, något han dock vägrade sig starkt emot: att få höra honom predika vore att ”... på Nechtergals Musique få höra Hästen gnäggia”.

I Göteborg. 1694–1699

Göteborgs gymnasium hade grundlagts 1664 genom en donation av den berömda fru Margareta Hvitfeldt, och den rika avkastningen skulle tilldelas behövande gymnasister från Bohuslän. I Johan Runius versifierade ansökan om ett stipendium säger han sig ha närt ett nu ”fem Års gammalt Hopp” om tilldelning. Ansökan, som omfattar sex strofer på alexandriner och ett latinskt avsnitt på distikon, gav dock inget



Larvs prästgård

resultat, vilket föranledde Runius att i vredesmod skriva till Kungl. Maj:t, något han inte borde ha gjort då han underlåtit att vidtala stipendienämnden. Han hade dessutom haft djärvheten att inför konungen kritisera samtliga kuratorer och beskylla dem för partiskhet och orättvisa, detta trots att han inte ens ansågs berättigad att söka. Slutet på den här historien blev att Runius fick en skarp tillsägelse och det hela innebar troligtvis slutet för hans vistelse i Göteborg. Konungen själv skrev den 25 april: "... att denne gymnasisten mäckt obefogat har klagat; så hafwa I att låta honom dhärföre gifwas een hård reprimande". Studenten verkar ha ärvt sin fars häftiga humör och skrev upprörd en visa som Noreen förknippar med stipendiemålet. I "En Wijsa uti stor förtret, Skrifwen i Götheborg" går han till storms mot sina vedersakare: "Wist har swarta mörksens konung/ Rustat mot mig all sin hähr". Ja, han talar också om "du dieflars residentz!", med udden riktad mot landshövdingen.

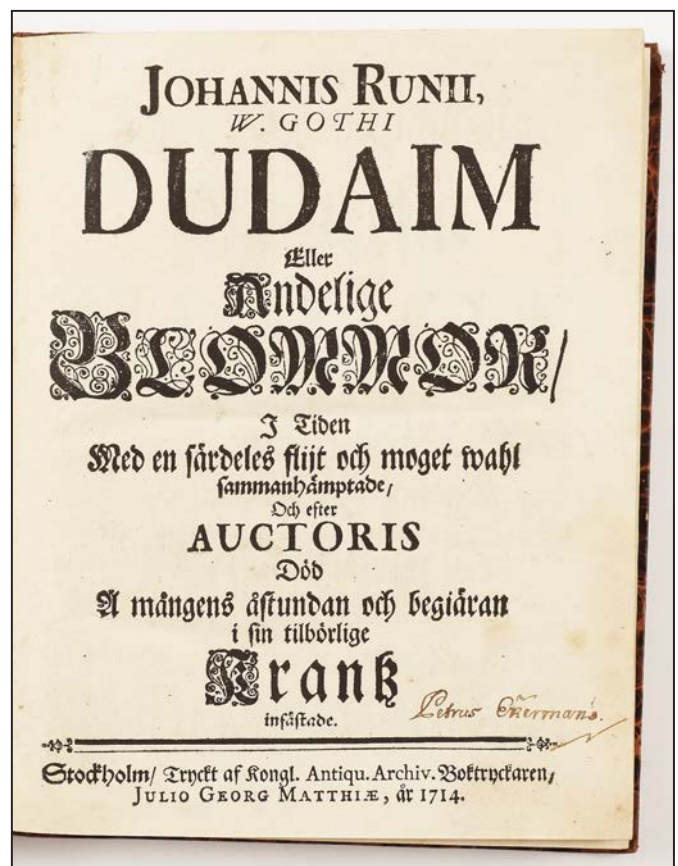
Nimrods Skäckta. 1699

Ett annat verk som också har med Göteborgstiden att göra, den långa, på hexameter skrivna och i flera avseenden besynnerliga dikten "Nimrods Skäckta Til Götheborgs Beröm", har i långliga tider tillskrivits Johan Runius. "Nimrods Skäckta" har samtidigt blivit en av de s.k. tvistefrågorna i svensk litteratur. Det har ifrågasatts om det verkligen är han som författat denna panegyrik. Magnus von Platen föreslår, i polemik med litteraturvetaren Fredrik Sandwall, att det är hans s.k. *oratio valedictoria*, en avskedsoration när han lämnade gymnasiet 1699. Det var vanligt att gymnasister avslutade sin skolgång på det här sättet. Syftet skulle vara att ge en konkret Ortsbeskrivning men samtidigt genom utblickar och idéassociationer på hexameter eller distikon, med lärda allusioner och reminiscenser ur antik vitterhet, frambära hemstaden sina topografiska hyllningar (Runius ansluter sig här till en genre med urgamla traditioner). Sandwall och en annan forskare, Åke Andersson, försöker också belägga att en stockholmspräst och poet, Per Ekeblad (1677–1735), skulle ha redigerat, omarbetat och åtminstone delvis själv skrivit den senare delen av "Nimrods Skäckta", men von Platen övertygar om att det verkligen är Runius som är författaren.

Varför dikten heter "Nimrods Skäckta" kan man fundera över. Nimrod, som var sonsonson till den bibliske Noa beskrivs som "en väldig jägare inför Herren". En skäckta är en sorts pil som användes till armborst (den kan än idag ses i Närke landskapsvapen). Syftet är förstås att sprida glans över hemstaden (författaren Sven Schånberg har föreslagit tolkningen "Göteborgs PR-pil"). Verkligheten skildras i idealiserad form, fakta insveps i ett poetiskt dis, sakuppgifter blandas med mer eller mindre fantastiskt gods ur mytologins, Bibelns och emblematikens rika förrådkamrar. Strävan är att "amplifiera", att förstora diktens och ämnets proportioner. Den unga staden Göteborg skall passas in i ett ärorikt och uråldrigt sammanhang, de världshistoriska perspektiven, skildringarna från Spanien och Amerika skall återkasta sin glans på västgötabygden och dess huvudstad.

Dikten har egentligen två avsnitt – av helt olika karaktär. Det första är på rimmad hexameter: 34 svulstiga rader om Guds försyn och det ansvar han givit människan, att städer inrättats "til wärn, mot kiöld och ruskoge wäder", samt helt abrupt i sista raden att den väldige jägaren Nimrod går ut på jakt.

Den andra avdelningen är den egentliga hyllningen till staden Göteborg – drygt 300 rader på orimmad hexameter. Efter diverse utvecklingar om göternas erövring av Europa och om utvandringarna till Delaware berättar Runius stadens historia från grundläggningen till Karl XII.



Hvem kan hinna beskrifwa det alt, som Götha bestyrer?

...

Men hvad köpmannaskap kan winnas och hinnas i Norden.

Ästu å blir Göthaborg den skönsta å högsta å bästa

...

Til alt hvad Naturen ger uti wärckliga sköta,

Tig til gagn och i hamn kan föras, lyftas å skeppas,

Swerget har ey och Götha ey mer din Stapel i lijka

...

Botten ä djup å hamnen ä god, dijt skeppena lända,

Sku de nu fara frå land, så kunna de maktiga wända,

Där kan seglas ifrån til alla de Hamnar i werlden

...

Härlig ästu Göthaburg, från dem fyra delar i wärlden

Skeppen präcktiga stå, dina Murar å Fästen ä starcka;

Guld, järn, Silfver å Ten, skön Spannmål, wagnar å hästar;

Skeppare har du nog, tina gränssor sluta til Hafwet.

Dikten gör, språkligt sett, ett ålderdomligt intryck, och det finns egendomligheter i texten, bland annat placeras Göteborgs båda fästningar felaktigt på var sin sida om älven, "Götha Leyon" förläggs till "Ryssåhs" och "Tre kronona" till Gullbergs skans. Förväxlingen har troligen skett genom att "Nimrods Skäckta" tryckts efter en avskrift. Ett kuriosum är också att beskrivningen av Västergötland inleds med en rad som uppfattats som första gången västgötamål använts i tryck: "Waistuke hwa, Göthaborg, dia Wästgötha köpslaga heima?" ("Vet du icke, Göteborg, att dina västgötar bedriva köpskap i hemorten?").

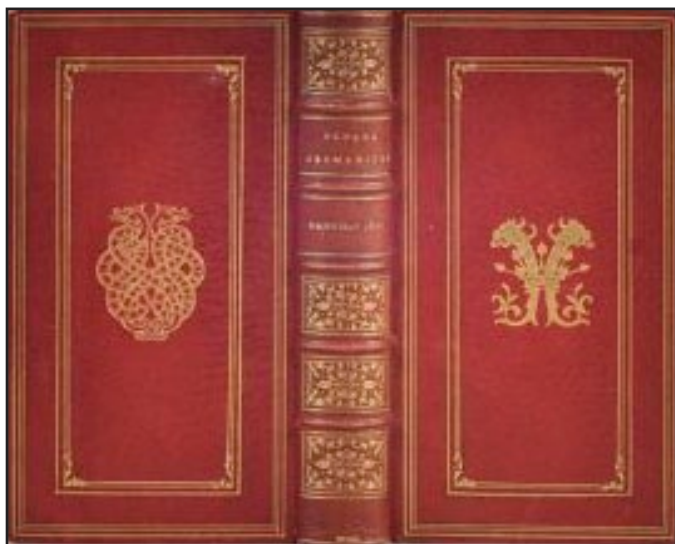
Efter episoden med det Hvitfeldtska stipendiet lämnar Johan Runius Göteborg i vredesmod, och den 28 februari 1700 skrivs han in vid Uppsala Universitet. Vi vet att han behärskade hela sex språk vid 20 års ålder: latin, tyska, svenska, engelska, franska och grekiska, och det förefaller också som om han studerat juridik. Men de nästföljande dryga tio åren arbetar han som informator för olika uppdragsgivare, bl.a. i Reval, för den nyutnämnde generalguvernören över Estland Nils Strombergs

söner. En mängd tillfällesvers skrivs under dessa år.

Under sin sista levnadstid 1712–1713 utvidgades Runius bekantskapskrets, säkerligen beroende av uppdragen att skriva beställningsvers. Det verkar som om han under sin sista tid uppnått erkännande, och han umgås flitigt i Stockholms litterära kretsar, bland annat i paret Sophia Elisabet och Elias Brenners salonger. Till hemmet på Köpmantorget i Gamla Stan kom många berömdheter som David Klöcker Ehrenstrahl, Maria Aurora von Königsmarck och Urban Hiärne. *"Så har den lärda werld nu fått en Svensk SOPHIA, / Som wäl kan sättas mot en Hollensk Ann'Maria"*, skriver Johan Runius i sin hyllningsdikt till Sophia Elisabet Brenner, som sedan upptogs i hennes diktsamling *Poetiske Dikter* 1713. Hennes make, konstnären och numismatikern Elias Brenner tecknade senare det porträtt av Runius som fick pryda andra upplagan av *Dudaim*.

Den sjukdom som lade Johan Runius i graven var tuberkulos. Han har själv lämnat klara besked om sitt lidande i en sjukdomsskildring som står i *"Fastlagsdansen"* i mars 1713: han *"Rimar och hostar"* om vartannat och *"hiernan ä dumm utaf matthet å trötthet"*. De sista åren fördjupade han sin vänskap med kommissarien Petter Frisch och hans maka Maria Baumann. Paret vårdade Runius under hans sista tid i sitt hem på Skeppsbron 46 i Stockholm, och det är också Petter Frisch som figurerar i poetens kanske mest kända visa *"Friskens och Runii resa til Dalarön"* (*Dudaim* III.32), nedskriven efter en gemensam utfärd på påskafton 1712. Petter Frisch blev sedermera också den som gav ut Runius verk efter dennes död som inföll den 1 juni 1713 *"på sin födelse-dag och tima"*. Dagen innan hade han formulerat sin sista dikt, vilken ofta citerats – de bekanta raderna om att Gud nog skulle ge honom *"en liuf och rolig Junius"*. Han begravdes två dagar senare på Maria Magdalena kyrkogård. Gravöppning, bår och bårtäcke kostade sammanlagt 21 daler kopparmynt. Gravplatsen är sedan länge utplånad.

Intressant bok med ägarmärke



Riantband liknande det som anges i artikeln

Ibland händer det att man får möjlighet att förvärva en bok som har ägts av en berömd eller omskriven person. Detta hände mig då Mats Rehnströms antikvariat i Stockholm saluförde en bok ur greve Paul Riants bibliotek. Hans böcker är lättidentifierbara då de för det mesta är bundna i skinnband av röd eller blå marokäng och med hans superexlibris på pärmens i guldtryck.

Den franske boksamlaren och bibliofilen greve Paul Riant levde mellan 1836 och 1888. När han avled var han endast 52 år gammal. Han var son till en förmögen industrimagnat och ärvde en anseende förmögenhet som gjorde honom ekonomiskt oberoende vilket innebar att han kunde ägna sig åt det som var hans intressen. Ett sådant var orientalistik. Men han var även starkt intresserad av de skandinaviska ländernas kultur och historia. Han forskade kring skandinavernas äldsta pilgrimsvandringar till det heliga landet och särskilt då heliga Birgittas.

Två gånger (1859 och 1863) besökte han de skandinaviska länderna och knöt viktiga förbindelser med överbibliotekarien G. E. Klemming med vilken han förde en livlig korrespondens och bytesverksamhet.

Riant blev 1865 doktor vid universitetet i Sorbonne på två avhandlingar varav den ena har titeln: *"Expéditions et pèlerinages des Scandinaves en Terre-Sainte."* Samma år blev han av påven upphöjd i grevligt stånd.

Hans bibliotek omfattade över 40 000 band och hans tanke var ursprungligen att donera samlingen till universitetet i Paris men av detta blev intet. Vid hans död sålde släktingar biblioteket till Amerika och den stora skandinaviska avdelningen köptes av Yale University Library i New Haven, de andra böckerna hamnade på Harvards University Library i Cambridge.

Redan under Riants livstid utgallrades en del dubletter och de amerikanska biblioteken har också försålt en del andra böcker. Men att någon av Riants böcker kommer fram på bokmarknaden är ovanligt.

Riant brukade fyra olika pärmexlibris varav ett är i två storlekar. På mitt förvärvade exemplar finns två av hans pärmstämplar med. Det ena med två heraldiska djur med uppspärade gap började han bruka i samband med upphöjelsen till påvlig greve. Det andra, (i två storlekar) som finns på böcker tillhörande hans skandinaviska samling, är ett runexlibris. Runorna, inskrivna i slingor, som upptill sluta med drakhuvuden, kan tolkas på följande sätt: *"Paul greve, son till Didier, ristade dessa runor åt sig själv. Gud hjälpe honom."* Texten avslöjar att det är Riant själv som tecknat exlibriset.

Den förvärvade boken är Wilhelm Flensburgs *Kort Berättelse Om Det så kallade S: te Knuts Gildet/ Besynnerligen Det/ som nu i Malmö FLORERAR, hvarvid äfwen något är anfördt om Gilden i Gemen och Staden Malmö gamla Märckwürdigheter*. Lund 1734. Den är bunden i rött, helt marokängband, med övre guldsnitt och med inre förgyllda denteller och är bunden av bokbindaren Leon Gruel (1841–1923) i Paris.

Johnny Hagberg

Antikvariatet i Skövde

Öppet tisdag – torsdag, 14.00 – 19.00.

Döbelns gata 1, Skövde

antikvariatetiskovde@telia.com

0500-41 06 56

Antikvariat Asken

25.000 böcker i butik

10.000 böcker på www.bokborsen.se

Stockholmsvägen 30, Mariestad

0501-14373, 0739-446013

Öppet fre 14-18.

Skara Gille fyllde 70 år



Båtsmanshuset räddades och står idag i centrum för Gillets verksamhet. Bild ut Gillets samlingar.

Första gille vi känner till i Skara var S:t Nicolai gille som skall ha grundats av biskop Bengt den gode på 1100-talet. Jultomtens gille skulle man kunna tro, men den sysslade kanske mest med handel och liknande frågor. Därefter kom S:t Gertruds gille, som främst var öppet för tyskar, och som förmodligen också mest kretsade kring handel.

Och så kom Skara Gille 1948, som nu firat 70 i hembygdens tjänst. Det har ägnat hela 2018 till firande av sina 70 år, och nu summeras åren och firandet i en jubileumsbok med minnen i text och bilder. Det är alltså en hembygdsförening som tagit upp den gamla gillestraditionen, för traditioner och historia är viktiga i en drygt tusenårig stad.

Storängen räddas

Det ges en bred bild av de 70 åren, men där görs också tillbakablickar. Boken inleds med en mycket faktarik och intressant historik som skrevs av Rune Hagberg till 50-årsjubileet. Där framgår att man mycket tidigt började med de ännu så populära stadsvandringarna, och att man tidigt ingrep för att rädda hotade skatter. Som Brunsbo Storäng efter hård kamp 1950.

Och ingen kan väl idag missa att Gillet var den starkaste kraften för att rädda Båtsmanshuset, inte långt från Domkyrkan. Den är idag gillet fasta punkt där man samlas till allehanda träffar. Ja, inte bara gillet. Bengt Andersson skriver om Mats Ljungs många skrattsuccéer på Båtsmanshusets gård och Charlotte Kristensson kompletterar med att skriva om Charlies teaters tio år.

Stadsvandringar

Och vid Båtsmanshuset startar och slutar de oerhört populära stadsvandringarna med Barbro Olofsson som lärd men ändå lättsam ledare. Vi får rentav ta del i text och noter av Båtsmanshusets vals, skriven av Thomas Landahl.

Båtsmanshuset, stadens kanske äldsta trähus, båtsmännen och historien beskrivs i en rad artiklar liksom stadsvandringarna. Vi får också veta att Gillet uppskattats så att det 1991 blev en formell remissinstans i frågor kring stadens framtid i viktiga frågor.

Från början var Gillet till för Skarabor, men numera släpper man även in slättbor som jag. En stor del av boken kretsar kring det flitiga jubileumsfirandet, men där ägnas också stort utrymme åt två än märkligare jubileer under de gångna 70 åren.

1000-årsjubileer

1982 firade Skara tusenårsjubileum med bland annat kungligt besök och invasion av nyhetsfolk från skilda håll. Detta trots att man var försiktiga och aldrig påstod att staden fyllde exakt tusen år, berättar dåvarande jubileumsgeneralen Gösta Karlsson. Han beskriver också hur han och andra fick åka till Stockholm för att drottningen och kronprinsessan skulle få välsittande Rackebydräkter att bära vid besöket.

2014 var det Skara stifts tur att fylla tusen år. Sveriges äldsta stift med vår första domkyrka. Biskop Åke Bonnier berättar om detta historiska år, då bland andra kronprinsessan Victoria återkom som högtidsgäst, medan Ragnar Sigsjö skriver om domkyrkan under de senaste 70 åren. Bland annat får vi veta att i samband med en renovering 1999 kunde man konstatera att resterna av en mäktig mur under koret kunde vara byggda redan i mitten av 1000-talet, kanske av biskop Adalvard den äldre i samband med att biskopssätet flyttades från Husaby och hit till Skara.

Hans Menzing

Skara Gille 1948 – 2018. Utgivare Skara Gille. Sammanställd av medlemmar med ålderman Tommy Kroon i spetsen. 133 sidor, inbunden med massor av bilder.



Björngatan 17 A · 553 37 Jönköping
Telefon 036-34 04 70 · 036-418 94
Mobil 070-748 83 25

ÖPPETTIDER

Måndag – Fredag 13.00 – 18.00

Lördag 10.00 – 13.00

Andra tider efter överenskommelse

Berättelserna om Erik Segersäll och hans äktenskapskarriär



Erik Segersäll är den förste svenske kung, om vars liv vi har en, om än vag, uppfattning. Han föddes ca 945, började sin regering ca 970 och dog av sjukdom före 995. Hans gravhög är belägen i det sydvästra gravfältsområdet i Gamla Uppsala skriver Åke Ohlmarks – tyvärr utan belägg.

Berättelser om händelser i Eriks liv är insprängda i en rad medeltida handskrifter. Viktigast av dessa är Adam¹ av Bremens krönika, kungalängden i Hervarsagan², sagan om Eriks efterkommande Ingvar den vittfarne³ och kortsagan⁴ om hans besvärlige brorson Styrbjörn. Han omnämns också i både norska kungasagor och isländska släktsagor, i det stora samlingsverket Flatöboken och av Saxo Grammaticus i Gesta Danorum (Danmarks rikes krönika). Adam är den enda utomskandinaviska källan, som nämner Erik Segersäll. Om källornas samstämmighet eller brist på sådan och deras relativa tillförlitlighet i olika stycken har Lauritz Weibull⁵ skrivit liksom längre fram Peter Sawyer, Mats G. Larsson m.fl.

De händelser i Eriks liv, som berättelserna återger, kan ganska väl ordnas i en tidsföljd även om tidsangivelserna inte är helt precisa. Det ger en övergripande bild av Eriks liv och politik, så som krönikörerna mindes honom ca 200 år efter hans död. Det går, trots att stora luckor finns, att se hur han successivt bygger upp makt och inflytande.

Vid sitt trontillträde är Erik ingen stark kung. Han måste dela makten med sin bror Olof. Vid broderns död lyckas Erik förhindra att hans minderårige brorson Styrbjörn får del i makten men måste i stället dela den med en annan man, som svearna utser. I Gamla Uppsala hölls riksblot i februari eller mars vart åttonde år. Under Eriks regeringstid inföll detta åren 972, 980 och 988. Maktstriden kan ha utspelat sig i samband med riksblotet 972. När Erik gifter sig första gången (ca 970) lyckas han inte gifta in sig i någon av de regerande släkterna, utan hans brud blir en "enskild mans dotter" – Sigrid, dotter till bondehövdingen Toste. Toste har troligen tidigare stått under Harald Blåtands inflytande eftersom hans skyddsling och kanske även fosterson Harald "Grenske" Gudrödsen blir en av Harald Blåtands betrodda underkungar efter erövringen av Norge. Ca år 970 blir Harald Grenske regent i åtminstone västra delen av Viken. Under en stor del av Eriks regeringstid är Sigrids bror

Ulf Tostesson jarl i Västergötland. Kanske är detta en del av en "paketuppgörelse" mellan familjerna i samband med att Erik och Sigrid gifter sig.

Med Sigrid får Erik söner Emund och Olof, troligen redan under 970-talet. Olof blir 994 Eriks efterträdare och får tillnamnet Skötkonung – troligen för att han betalade skatt till kyrkan i Bremen men tillnamnet har också alternativa tolkningar.

Vad Erik har för sig under 970-talet vet vi inte mycket om. Kanske gick det mesta av hans energi åt till att grundlägga Sigtuna. Staden är dendrokronologiskt daterad till 970-talets senare del. Ett par händelser pekar på att hans makt är begränsad. I Flatöboken berättas att Olav Tryggvasens mor, Astrid, flyr till Sveariket med sin mycket unge son, född ca 968. Gunhild, änka efter den norske kungen Erik Blodvax, vill ha kontroll över den unge Olav och skickar ett sändebud till Erik Segersäll och begär att gossen skall skickas till henne. Astrid har emellertid sökt skydd hos en uppsvensk hövding vid namn Håkan den gamle och dennes son Ragnvald. Trots att Erik understöder Gunhilds krav, har han inte styrkan att genomdriva dem.

Något år senare, 974, kan Håkon jarl Sigurdsson från Lade i Trøndelagen härja ostört i stora delar av Götaland och bland annat bränna och plundra Gudhems hednatempel utan att Erik kan ingripa. Motståndet leds av götajarlen Ottar, som dock stupar.

År 977 flyr Vladimir (kristnad 988 och senare kallad "den helige") från Novgorod över havet – sannolikt till Sveariket. Han återvänder 980 tillsammans med vikingar, som han värvat till striden mot sin bror Jaropolk. Den då hedniske Vladimir hinner vara med om 980 års riksblot – säkert ett utmärkt tillfälle att värva trupper – innan han återvänder. Den Vsevolod, som 995 besöker Sigrid Storråda och blir innebränd tillsammans med Harald Grenske, är Vladimirs unge son. Troligen var också dennes ärende i Sveariket att värva trupper.

Håkon jarl Sigursen, från Lade i Trøndelagen, som först är underordnad Harald Blåtand men efter dennes död är Norges enväldshärskare ca 985–995, är motståndare till Erik Segersäll ca 970 – 985. De har nära nog samma regeringstid. De har förmodligen en konflikt om vem av dem, som har rätt till handel och skatteindrivning i Jämtland eller andra gränsområden. Möjligen finns det fler faktorer, som skapar friktion. Enligt Snorre Sturlasson har Håkon jarl skepp stående över vintern i Hälsingland.

Längre fram eskalerar ett bråk mellan svenska och norska köpmän. Tolv norska köpmän har gått över Kölen, tagit sig till Svearike och börjat handla. Gräl uppstår och en norrman dödar en svensk. Erik Segersäll reagerar och låter sitt folk slå ihjäl alla de tolv norrmännen. Kanske händelsen inträffar vid Distinget. På våren samma år skickar Håkon jarl en styrka om fem skepp och 300 man under ledning av Sigmund Brestesson från Färöarna för att hämnas. Denne seglar österut och härjar i Sveariket, dräper Björn, en av Eriks fogdar och drar vidare för att plundra i Holmgård. När Sigmund på hösten samma år vänder hemåt, skickar Erik två landvärnsmän, Adel och Vandel, för att ta hämnd på norrmännen. Svearna har två drakskepp och åtta andra. I en strid dräps Vandel och Adel flyr. De segrande norrmännen seglar via Viken till Trøndelagen och rapporterar till Håkon jarl. Konflikten är svår att tidsfästa men en bit in på 980-talet verkar rimligt. Storleken på de stridande styrkorna antyder att konflikten gäller mer än ett bråk på en marknad.

Från och med ca 985 har vi utförligare berättelser om

Erik. Brorsonen Styrbjörn planerar att ta makten i Sveariket och invaderar – möjligen i sällskap med Harald Blåtand, som enligt Saxo både blivit hans svärfar och svåger. Enligt sagan om Styrbjörn måste Erik begära stöd och råd av lagmannen Torgny (förfader till den Torgny, som läxade upp Olof Skötkonung 1018) och måste underkasta sig böndernas villkor, innan han kan ställa upp en här mot Styrbjörn. Vid denna tidpunkt var Erik säkert asatroende eftersom han åkallar Oden för hjälp i striden. Harald Blåtand överger Styrbjörn före slaget. Kanske måste han vända hem och försvara Danmarks gräns mot sachsarna, kanske vill han bara bli av med den besvärlige svärsonen. Genom att följa Torgnys strategiska råd besegrar Eriks här Styrbjörns trupper i grunden på fästningsgärdet vid Fyrisvallarna, d.v.s. slaget står utanför en försvarsanläggning. I sagan sägs övernaturliga krafter ingripa till Eriks hjälp – stenar rasar ned över Styrbjörns krigare och de slås av blindhet men händelserna kan ha en enkel naturlig förklaring. När hären slås av blindhet är det kanske i verkligheten en dimbank eller en rökridå på slagfältet, eftersom de av Styrbjörns krigare, som flyr, återfår synen, när de avlägsnat sig från slagfältet. Likaså kan det märkliga stenraset, som drabbar Styrbjörns styrkor ha en möjlig förklaring i att slaget stod intill ”Uppsalabrekka”, en rullstensås varifrån svearna kunde rulla ner stenar mot fienden.

När kampen är över stod Erik i ”Uppsalabrekka” och beställde ett kväde över segern. Fyrisvallarna ligger en bit söder om Uppsala någonstans där Uppsalaåsen ligger nära Salaån (numera Fyrisån) kanske vid någon av sjöarna Övre och Nedre Föret. Styrbjörns saga meddelar ”*Torvald Hjalteson steg då fram och kvad två visor. Konungen lönade honom för varje visa med en ring av en halv marks vikt. Ingen har hört talas om, att denne man sysslat med skaldskap varken förr eller senare*”. Att ingen av de mera kända fursteskalderna varken då eller senare knyts till Erik, signalerar att han inte upplevdes som en mer betydande kung⁸. Som jämförelse kan man notera att hans samtida Håkon jarl Sigurdsson uppvaktades av minst nio skalter .



Segern vid Fyrisvallarna blev mycket omtalad. I Eyrbyggarnas saga berättas om Björn, en av Styrbjörns överlevande krigare, som erinrar sig striden, då han återvänt till Island och skaldar:

*Där striden stod som hetast
jag kämpade med Styrbjörn
För Eiriks skarpa vapen
föll ovänner i drivor*

Segern över Styrbjörn på Fyrisvallarna är en av de avgörande händelserna i Eriks karriär. Till och med denna har ifrågasatts liksom Styrbjörns existens. Men en relativt modern masteruppsats drar slutsatsen⁶: ”*The present study points out, briefly expressed, that the total relevant source material clearly shows that a pronounced hard and uncompromising battle took place at the Fyrisvellir around Uppsala between the king Eric the Victorious and the chief Styrbjorn and their respective armies at the end of the 900's.*”

Kort efter slaget vid Fyrisvallarna inträffar två andra händelser, som ändrar maktbalansen i Norden. Håkon jarl besegrar jomsvikingarna i Hjörungavåg och Harald Blåtand dödas i strid mot sin son, Sven Tveskägg. Både Erik Segersäll och Håkon jarl har den danska kungamakten personifierad av Sven Tveskägg efter Harald Blåtands död, som främsta motståndare. Förutsättningarna för samarbete är goda åren efter 985. Både Håkon och Erik är hedningar vid denna tid. Enligt Ingvarssagan är det Håkon jarl, som tar initiativ till att stödja och samarbeta med Erik.

Erik har en dotter, som han gifter bort med en rusisk småkung. Giftermålet kan ha ingåtts vid Vladimirs besök dvs. någon gång 977-980. Polygami var vanligt och det är mest troligt att Erik hade fler hustrur och barn än vad vi känner till. Denna dotter torde vara född före 970 och ha en annan mor än Sigrid. Hon har också en svensk friare, Åke, som efter något år dödar hennes man och för henne tillbaka till Sveariket. Erik befarar ett uppror av sin oönskade svärson Åke och dennes allierade. Efter råd och möjligen med hjälp av ladejarlen innebränner Erik Åke och ett antal andra småkungar. Han tar deras egendom och utökar därmed sin makt. Först nu, när Erik oskadliggjort den inrikes oppositionen, tycker Håkon jarl att Erik är mäktig nog för att få gifta sig med Håkons egen dotter Aud. Även Odd Munk och Flatöboken berättar om detta äktenskap (I:206). Man vet inte hur länge Aud levde eller om hon och Erik fick några barn tillsammans.

Vid tiden för sitt nya giftermål, bryter Erik med Sigrid Tostesdotter, som inte kallas Storråda, d.v.s. den mäktiga, förrän ca. 10 år senare. Skälet sägs vara att Erik inte stod ut med hennes häftiga humör men det behöver inte vara märkvärdigare än att hon blir rejält upprörd över att Erik nya hustru Aud Håkonsdotter, som dotter till Norges härskare, har mycket högre status än Sigrid själv. Kanske är Sigrid förtalad. Snorre Sturlasson kallar Sigrid för en klok och framsynt kvinna. Brytningen mellan Erik och Sigrid innebär emellertid inte att hon förlorar egendom, status och inflytande. Erik behöver inte hamna i konflikt med Tostes klan. Polygami var vanligt och accepterat. Sigrid får regera ”Götland” tillsammans med parets son Emund. Man kan tänka sig att de har stöd av hennes bror Ulf Tostesson, jarl i Västergötland. Sigrid kallas fortfarande drottning och längre fram änka efter Erik. Inga friare vågar närma sig Sigrid förrän efter Eriks död.

Det tredje riksbetet under Eriks regentskap inträffar 988. Inga berättelser kan knytas till detta tillfälle. Kanske var detta en kort period av relativt lugn.

Enligt Adam besegrar Erik Segersäll Harald Blåtands son Sven Tveskägg i ett slag i Skåne, jagar bort honom och gör sig till kung över Danmark. Enligt andra källor hade Erik och Sven flera strider till havs. I denna ofreden hjälpte Håkon jarl sin måg Erik står det i Flatöboken. Historikerna har känt sig osäkra på Eriks framgångar i Danmark men nyligen skrev Dick Harrison : ”Adam nämner att Erik tidvis behärskade Danmark. Detta är inte osannolikt, åtminstone om vi föreställer oss ett löst överhöghetsvälde över danska stormän.”

Adam berättar att Eriks framgångar i Danmark ledde till att han måste ta hänsyn till kristna makthavare. Eftersom Erik var fientligt inställd till de kristna sände kejsar Otto III och biskopen i Hamburg en biskop Poppo från Slesvig, som krävde medbestämmanderätt för kejsaren till de kristnas skydd. Kyrkan fick också rätt att sända predikanter till Sverige. Erik skall ha döpts vid detta tillfälle men senare återfallit i hedendom.

Spridda uppgifter om kontakter och samverkan mellan Erik Segersäll och Håkon jarl uppträder här och var. En modern norsk historiker, Frans-Arne Stylegar skriver, tyvärr utan närmare precisering av sin källa att Håkon jarl reste till gränsen 989 för att möta Erik Segersäll men tyvärr inget om resultatet med mötet.

I Eyrbyggarnas saga berättas en annan episod. Någon gång, efter Harald Blåtands tid sände Erik två svenska bärsärkar Halli och Leiknir till Håkon. De blir en sorts legoknektar hos honom men ställer också till mycket besvär i Norge och på Island. Däremot verkar inte relationen mellan Erik och Håkon har påverkats. Frans G Bengtsson har tagit till sig berättelsen om bärsärkarna, bearbetat den och infogat den i Röde Orm.

Alliansen mellan klanerna förefaller ha blivit stabil och långvarig. Auds halvbröder jarlarna Erik och Sven Håkonsen flydde 995 till Olof Skötkonung, då de jagades bort från Norge av Olav Tryggvasen. Sven Håkonsen blir trolovad med Olofs dotter Holmfrid före slaget vid Svolder. I slaget vid Svolder samverkar de även med Sven Tveskägg och efter segern över Olav Tryggvasen regerar bröderna på nytt i Norge tills Olav den helige jagar bort dem 1015, då de på nytt flyr till Sveariket. Olofs allians med ladejarlarna är säkert en orsak till hans konflikt med sin kusin Ragnvald jarl. Denne var allierad med kungarna av Hårfagersätten – först med Olav Tryggvasen, vars syster Ingeborg han var gift med – och längre fram med Olav Haraldsen.

Efter 992 ingår Erik ett tredje äktenskap, som ger honom en allierad som är ännu mäktigare än ladejarlen. Det året efterträder Boleslaw Chobry sin far Miesko som polsk kung och gifter bort sin syster (kallad Gunhild i nordisk historieskrivning) med Erik. Adam skriver: ”*Erik sveonernas kung, slöt ett fördrag med polanernas mycket mäktige kung Boleslaw (Chobry). Denne gav Erik sin dotter eller syster till äkta. På grund av detta förbund angreps danerna av slaverna och sveonerna gemensamt.*” Boleslaw ingår också en allians med Otto III och man kan tänka sig att Erik Segersäll haft något slags ”hängavtal” med denne.

Äktenskapet med Gunhild blir kortvarigt eftersom Erik dör – troligen i början av 994 och enligt uppgift i Uppsala av sjukdom. De får inga gemensamma barn. Olof Skötkonung har varit kung över Danmark en kort tid enligt Saxo. Enligt Roskildekrönikan behöver Sven Tveskägg en överenskommelse med Olof Skötkonung för att åter få makten i Danmark – enligt några berättelser var det först efter inledande strider. De blev sedan anmärkningsvärt goda vänner och ca 998 mågar, då Sven gifte sig med Olofs mor Sigrid Tostesdotter, då kallad Storråda. Däremellan har Sven Tveskägg under några få år varit gift med änkan Gunhild och fått sönerna Knut 995 och något år senare Harald.

Det finns säkert stora luckor i berättelserna. Krönikörerna återger i första hand uppgifter om Eriks samre och konflikter med norska och danska furstar. Däremot har de inget att säga, som styrker det som Snorre Sturlasson låter Torgny lagman säga (på tinget i Uppsala 1018) till Olof Skötkonung – nämligen att Erik hållit många härtåg och utvidgat riket i öster. För detta finns bara indirekta belägg. Eriks allians med Boleslaw Chobry visar på hans starka intresse för regionen. Intrycket förstärks av att också hans son Olof Skötkonungs bihustru den vendiska Edla,

jarlsdotter från Vendland och Olofs drottning, den obotritiska furstedottern Estrid kommer från samma region. Kanske börjar man hitta arkeologiska argument för Eriks aktiviteter i södra Östersjön. Birka kan vara anlagd just för att öka Eriks makt och prestige i Östersjöområdet⁹. Moderna polska arkeologer¹⁰ spekulerar i att skandinaviska vikingar har haft ett starkt inflytande på den polska statsbildningen decennierna runt förra millennieskiftet men längre kommer man inte idag.

Bilden av Erik är, att under mer än ett decennium efter sitt regeringstillträde, är han en ganska svag kung. Han kan inte försvara sitt territorium mot norska härjningar, hövdingar i hans rike agerar självständigt och motsätter sig hans vilja. Efter Eriks seger över Styrbjörn och Harald Blåtands död blir det politiska läget ett annat. Trönderjarlen Håkon Sigurdsen allierar sig med Erik och hjälper honom att göra slut på en omfattande inhemsk opposition. Erik fortsätter att driva expansiv politik i Danmark och vid södra östersjökusten och allierar sig med den nyttillträdde (992) polske kungen Boleslaw Chobry mot danskarna. Hans politiska framgångar speglas av de alltmer statusfyllda äktenskap han kan ingå. Sigrid är den mest spektakulära av drottningarna men hon är den minst betydelsefulla för Eriks politiska positionering. Det är först efter Eriks död som Sigrid kommer att spela en huvudroll i nordisk politik under ca fem år.

Håkan L. Lindström

Noter

1. Adam av Bremen, *Historien om Hamburgstiftet och dess biskopar*, översatt till svenska. 1984.
2. *The saga of King Heidrek the Wise*, Översatt till engelska av Christopher Tolkien. 1960.
3. Mats G. Larsson, *Ett ödesdigert vikingatåg*. 1990.
4. *Täten om Styrbjörn Sveakjempe*, i del III av Flatöboken, nyöversatt till norska, 2016.
5. Lauritz Weibull, *Nordisk historia – Forskning och undersökningar*. 1948.
6. Carl L. Thunberg, *Slaget på Fyrisvallarna i ny tolkning - En kritisk undersökning av forskningsläge och källsituation*. 2012
7. Dick Harrison, *Sveriges historia 600-1350*. 2009.
8. Sagakongene, avsnittet Håkon jarl. 2015.
9. Sten Tesch (red.), *Makt och människor i kungens Sigtuna*. 1990.
10. Peter Johnsson, *Polen i historien*. 2009.

Långareds kyrka 200 år

Långareds gamla kyrka var troligen uppåt 300 år gammal när man samlades till stämma i februari 1817 för att diskutera kyrkans framtid. Vid denna första stämma konstaterade herren till Upplo, överstelöjtnanten och riddaren Wahlfeldt, att det skulle bli alldeles för dyrt att bygga ny kyrka, den gamla skulle renoveras och byggas till. Ingen sa emot.

Men redan i mars hölls en ny stämma där man konstaterade att det inte lönade sig att reparera gamla kyrkan, det måste byggas nytt. Ritningar i nyklassicistisk stil beställdes från J P Serén i Stockholm. Kyrkan byggdes granne med den gamla och invigdes i november 1818. 1824 fick nya kyrkan sitt torn och samma år revs den gamla.

Långareds kyrka fyllde alltså 200 år 2018 och detta firades på en rad sätt. Bland annat gavs det ut ett häfte med framför allt utdrag ut gamla protokoll om arbetet med nya kyrkan och många bilder från förr och nu. Ingemar Svennered har sammanställt häftet, som är på 20 sidor, som getts ut av Bjärke församling tillsammans med Långareds Hembygdsförening. Ansvarig utgivare kyrkoherde Rolf Wollert.

Hans Menzing

Ett dödande skott på Kålland för 300 år sedan



Örlösa kyrka och tingshus, teckning av J.G. Thun från 1830-talet.

På vägen ut mot Läckö, mellan busshållplatserna Riddaregården och Klastorp, står på höger sida en milsten eller påle som det hette förr. Den har det i Skaraborg vanliga utseendet och kallades länge för Rybergs påle. Namnet har den fått efter Isac Ryberg som i början av 1800-talet var betjänt hos den kände lagmannen på Traneberg, Carl Johan von Becker. Ryberg brukade nämligen på sina färder mellan Lidköping och Kållandsö stanna och ta en välbehövlig paus just där. Snart tog andra resande från Kållandsö efter honom, pålen stod ungefär halvvägs och blev ett bra ställe att göra halt på vid hemresor från marknader och torgdagar. Hästarna fick beta eller mumsa på havre ur en tornister och torpare och bönder kunde själva sträcka på benen och kanske provsmaka sina inköpta drycker. Pålen blev därför populär.

I dag hinner vägförande i sina snabba bilar knappast observera Rybergs påle och än mindre det så kallade Stötteberget. Det ligger snett emot milstenen och alltså på vänster sida av vägen mot Läckö. Mot det berget reste förr vägförande grenar och pinnar, enligt gammalt skrock för att skrämja bort spöken, muta gastar och hålla allsköns onda makter borta. Sådana traditioner var förr vanliga och spridda över hela Sverige, folklivsforskare talar om offerkast, och de är vanligen minnen av någon olycka med dödlig utgång, kanske ett mord eller självmord.

Har det då hänt något rysligt också vid Stötteberget? Jodå, enligt vad den flitige hembygdsforskaren Simon Granath har funnit i gamla domböcker och berättat om i ett gammalt nummer av NLT så sköts en hejderidare till döds där i närheten 1670. Hejderidare var anställda av kronan eller av grevar inom deras grevskap och hade till uppgift att förhindra böndernas tjuvjakt på storvilt; Magnus Gabriel De la Gardie hade flera anställda, en av dem hette Carl Carlsson och bodde i Gösslunda.

Den hemska tilldragelsen beskrivs utförligt i ett protokoll från tinget i Örlösa och av det framgår det att hejderidaren Carl Carlsson den andra januari, efter gudstjänsten, satt hos bonden Bryngel Bryngelsson i Filsbäcks by, Sunnersbergs socken, och drack öl. Deras ivriga pokulerande avbröts då av att Nils Jönsson uppenbarade sig. Han var anställd av baron Stake på Fröslunda som jägare och kom nu med bössan över axeln och en skjuten hare i handen.

Hejderidaren hade tidigare varit i delo med Nils och beskyllde

honom nu högljutt för att spåra hjort eller lo, vilt som han inte hade rätt att jaga. Nils tillbakavisade anklagelsen och for ut i hårda ord mot hejderidaren och svor mot honom. Bägge var berusade men kom överens om att träffas vid Teglunda gård senare på dagen för att göra upp.

Både Carl Carlsson och Nils Jönsson anlände snart till Teglunda, men hustrun i gården, som märkte att båda var berusade uppmanade Nils att gå hem till sitt torp. Det tillät nu inte hejderidaren utan han knuffade ned Nils i en vedhög vid spisen och retade honom för att han inte kunde stå på benen efter att bara ha druckit ett par stop öl. Drängen på Teglunda ville slippa bråk och tog därför Nils under armen för att följa honom hem. Hejderidaren följde då efter, slog omkull Nils i en snödriva och drog sin värja. Nils blev rädd och försökte nu, raglande och halkande i det besvärliga väglaget, skynda sig hemåt. Han fick ett litet förspång, ungefär ett stenkast, men stannade då plötsligt, fick upp bössan till axeln och ett skott small av. Hejderidaren träffades, tog sig för magen, föll omkull och sade: – Där sköt han mig, den skälmen. Kulan hade gått in två fingrar under naveln och drängen fick hjälpa den sårade till Teglunda; där begrep alla att hans tillstånd var allvarligt. En häst sadlades snabbt och med den gick ilbud till fältskären på Lindholmen, men då denne inte var hemma kom i stället två läkekunniga gummor till hjälp. De förmådde emellertid inget göra och därför tillkallades komministern i Sunnersberg som efter ett kort skriftemål meddelade hejderidaren nattvarden. I släde fördes sedan den sårade till hemmet i Gösslunda för att där utandas sin sista suck.

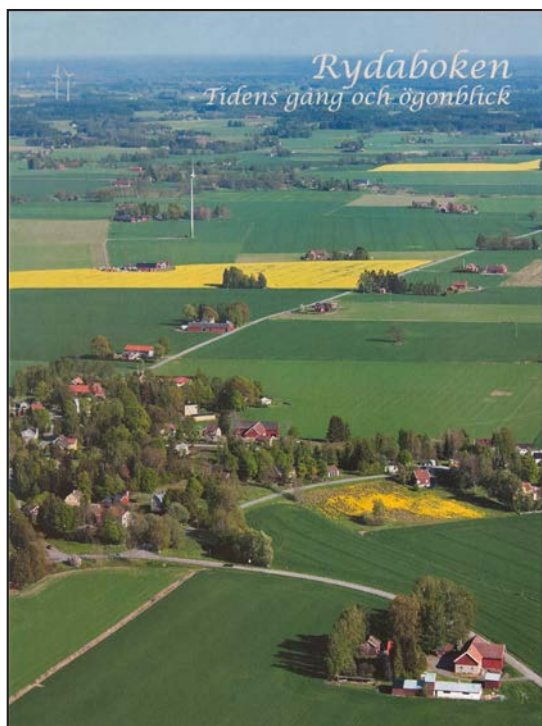
Tinget i Örlösa fick i sinom tid i uppdrag att döma i målet. Det var nu inte så enkelt. Sant var att ett svårt brott hade begåtts, att rätt gärningsman var fasttagen och att denne vid ett flertal tillfällen i vittnes närvaro lovat att skjuta hejderidaren. Dödsstraff kunde bli den sannolika följden. Men förmildrande omständigheter drogs fram, Carl Carlsson var hetlevrad och ökad för att hota och överfalla folk och det var ju han som börjat bråket med Nils Jönsson. Dessutom hade han förföljt honom med dragen värja. Nämnden i Örlösa hade därför, när den tagit del av alla fakta i målet svårt att enas om hur dådet skulle bedömas; var det mord, dråp eller nödvärn? Ärendet skickades över till hovrätten i Jönköping, som dock sände tillbaka det och krävde ytterligare bevisning. Tyvärr är hovrättens slutliga dom inte känd, men sannolikt klarade sig Nils undan dödsstraff.

Teglunda gård finns inte längre, men enligt gamla kartor var den belägen mellan Fröslunda och Läckövägen och enligt förhørsprotokollen träffades hejderidaren av det dödande skottet på en ås i gårdens grannskap. Med all sannolikhet hände detta inte långt från Stötteberget och för detta talar också det faktum att traktens folk i generationer kommit ihåg platsen för den hemska händelsen och genom att resa stöttor mot berget där velat förhindra andra liknande otäcka händelser såväl i sin egen tid som för all framtid.

Tyvärr har ingen numera tid att stanna och lägga pinnar mot Stötteberget, det ligger visserligen några stycken där, men de verkar halvruttna och är så gott som omöjliga att upptäcka. Det vore synd om en trehundraårig tradition nu skulle försvinna; stöttorna berättar ju på sitt sätt om en dramatisk händelse väl värd att minnas. Kanske kunde Sunnersbergs livaktiga hembygdsförening vid något tillfälle ta och resa lite grenar och pinnar mot berget så att det åter kunde göra skäl för sitt gamla namn.

Tore Hartung

Ny Rydabok



1972 kom en välskriven och gedigen bok om Ryda, men det har hänt mycket sedan dess så i dagarna har det getts ut en ny bok om nya händelser och i en helt ny stil. **Rydaboken. Tidens gång och ögonblick** heter den och är utgiven av Ryda Hembygdsförening.

Det är en modern hembygdsbok. Texterna är kortare, men fortfarande faktarika och personliga. Tyngdpunkten ligger på bilderna, och där har man vänt sig till en fotograf med rötter i Helås, Carla Karlsson, under många år pressfotograf på Skaraborgs Läns Tidning.

Hembygdsföreningen hade tur, från Kerstin Svensson och Harry Fahlgren kom två stora donationer som bland annat kunde användas till en Rydabok så man kunde kosta på. Resultatet har blivit en vacker bok med massor av färgbilder, valda med omsorg så att de har mycket att berätta tillsammans med texterna. Till detta kommer att boken är välorganiserad så att det lätt går att hitta olika intressanta berättelser.

Tidstypiskt

Tyngdpunkten ligger på vad som hänt sedan 70-talet, men där finns förstås tillbakablickar ännu längre bort. Och det har hänt mycket. Här berättas mycket om skolorna, både av elever och lärare. Till det senare hör en tidstypisk påminnelse: En nyanställd lärare hade allt klart inklusive bostad, men han hade inte gift sig än och oron i skolledningen verkar ha varit stor att detta inte skulle hinnas med innan skolstarten. En lärare som bodde tillsammans med sin käresta utan att vara gift, det gick ju bara inte.

Men naturligtvis blev det bröllop i tid. Numera finns närmaste skola i Arentorp, och med Arentorp samarbetar också en av landets äldsta landsbygdskörer, Rydakören, liksom de fotbollsinresserade ungdomarna. Förr fanns förstås en rad affärer i Helås, nu får man tydligen resa till Vara.

Stoor publik

För oss som bodde i grannskapet var Ryda kanske mest känt för Almesåsen, festplatsen som framför allt med hjälp av Yngve Stoor drog rekordpublik. Inte till glädje för alla kanske, det berättas att redan hälsokällan i Almesåsen på 1700-talet lockade

alltför mycket folk till festligheter, och till synd. Till stort förtret för kyrkan.

Näringsliv, föreningar och profiler presenteras i bild och ord, liksom minnen från jordbruket förr.

Kort sagt, en förträfflig bok med ett modernt grepp om bygden och läsarna. Redan omslaget ger ett lyft, en flygbild över Helås.

Hans Menzing

Rydaboken. Tidens gång och ögonblick. Utgivare: Ryda Hembygdsförening. Arbetsgrupp: Mona Köpsén, Maria Hötomt Kjellberg, Anna-Kajsa Andersson och Siv Johansson. Fotograf: Carla Karlsson. Layout: Christina Ström. Antal sidor 228 i A4-format.



Antikvariat Tranan
Trumpetvägen 8, 514 32 Tranemo
Tel. 0325-768 46

Barne och Laske hembygdsrets

Sextioårsjubilerande Barne och Laske hembygdsrets har inte begränsat sin verksamhet till 'hemböjda'. Flera av de årliga resorna har gått till främmande länder: Grekland, Italien, Frankrike och Nederländerna. Alla nordiska länder har besökts. Resorna har noggrant förberetts. Resan till Italien föregicks av flera års studiecirkel och föreläsningar. Landsantikvarie Gunnar Ullenius var en flitig (62 föreläsningar) gäst i Vara församlingshem, där kretsen bedrivit mycket av sin verksamhet. Sedan följde han med till Italien som reseledare. Särskilt studerade man konstskatterna i Florens.

Kretsen bildades alltså 1958. I den första styrelsen ingick som ordförande Holger Persson-Lilja, Vara, Eric Larsson, Skarstad, Paul Eckstrand, Vedum, Arvid Andersson, Naum, Gunnar Johansson, Fåglum, Olof Edkvist, Essunga, och Gunnar Sundberg, Tråvad.

Lagom till jubileet publicerade Ingemar Olsson, kretsens ordförande sedan arton år, en 29-sidig historik, som listar kretsens hittills 470 föreläsningar, 36 flerdagarsresor med sammanlagt 200 resdagar och de sextio årens ca 15 000 serverade koppar kaffe. Näst flitigast föreläsare har Jan Bertil Schnell varit med 21 föreläsningar. Föreningen har emellertid inte begränsat synfältet till historia. Föreläsare från andra områden var t.ex. Arne Thorén, Hans Granqvist, Nils Dahlbeck, akademiledamoten Göran Malmqvist men även lokala förmågor som Rosmarie Norehed, Larv, och Egon Malmgren, visserligen utlokaliserad till Dagens Eko men barnfödd i Naum. Ett antal tidningsurklipp återger kretsens tidigare historia.

Man vore dock inte en hembygdsrets om inte också den egna bygden fått sin del av uppmärksamheten. Skriftserien innehåller sex utgåvor med ämnen från de båda häradena. Två minnesstenar över gamla tingsplatser har föreningen tagit initiativ till, likaså initierade man Einar Ahlins film "Pojken från slätten". Kring sekelskiftet pågick ett omfattande arbete att komplettera fornminnesregistret. Ansvariga var Astrid och Karl Eriksson, Lars Hasselberg och Per Gustavsson.

Bengt Fåglefelt

Kunnig invandrare ordnade kyrkbygget



Så här ser Främmestads kyrka ut idag.

En invandrare kan göra skillnad. Ibland kommer de som på beställning. Det kan väl sägas om murmästaren Adam Pickel som kom från Thüringen i Tyskland på 1700-talet. Muraryrket förde honom till Sverige, bland annat till Vänersnäs, men han flyttade den 24 juni 1767 med hustru och liten dotter till Främmestad som hade ett akut behov av renoverad eller nybyggd kyrka.

Sedan några år hade man bestämda planer på en grundlig renovering och utbyggnad. Men uppfattningarna var delade, och det kom inte mycket sten till kyrkbygget.

Kyrkoherdens dotter

Till saken hörde också att baron Henrik Posse ville flytta kyrkan en bit från säteriet, bland annat ansågs liken på kyrkogården lukta, medan bönderna ville ha ombyggnad på plats. Det blev billigare. Kort efter att Pickel kommit till Främmestad blev han änklings med sin lilla dotter, men det dröjde inte länge innan han gifte om sig med ingen mindre än kyrkoherdens dotter, Maria Jonsdotter Tengbom. När Pickel kom till Främmestad titulerades han gesäll, men han steg tydligen raskt i graderna och vid vigseln kallades han murmästare. Han bör ha gott anseende annars hade han säkert inte fått gifta sig med en kyrkoherdedotter.

Ny kyrka

1770 hade han fått uppdraget att utvidga kyrkan på plats, men det drog ut på tiden och 1775 kunde mästare Adam ge det trista beskedet att grunden till gamla kyrkan var alldeles för dålig, och någon utvidgning på plats var inte att tänka på. Så det blir en ny kyrka på ny plats. Och Adam Pickel svarade inte bara för ledningen av arbetet, han verkar ha klarat av ritningarna också. Det är byggmästare Tage Brolin som skriver om kollegan Adam Pickel i senaste numret av hembygdstidningen, Främmestad – vår hembygd. Eftersom Brolin själv har stor kunskap om kyrkbyggen finns här mycket intressant att läsa både från Främmestad och från kyrkbyggen i grannsocknarna där Pickel varit ansvarig.

Gick till kungs

Tidningen är fylld av intressant läsning, som en artikel om Johannes Persson i Sandlin som visserligen var svårt invaliderad men skarp i hjärnan. Så när det uppstod stora problem på Främmestads säteri där spannmål avsedd för fattiga ortsbor försvann så var det på Johannes man litade. Gården ägdes på den tiden av kungen

själv, Karl XIV Johan, så det blev bokstavligen att gå till kungs. Jodå, kungen tog emot, men eftersom han inte kunde svenska så berättas det att kungen satt på en ståtlig stol i ena ändan av rummet och talade till tolken som pilade iväg bort till Johannes vid dörren och berättade vad kungen sagt. Och omvänt.

Problemet löstes

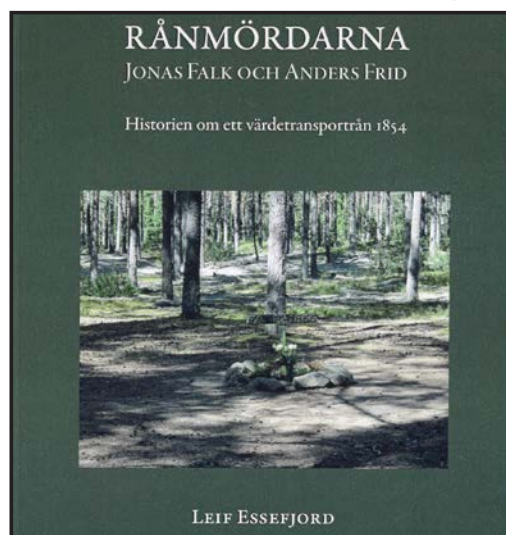
Trots detta bokstavligen avstånd mellan klasserna lär Johannes övertygat kungen som raskt såg till att en misstänkt arrendator fick lämna platsen.

Och lita på att Johannes bokstavligen gick till kungs trots sitt handikapp. Även om kungen lär ha skickat med några mynt till resan hem.

Tidningen är utgiven av Främmestads hembygdsförening där Tage Brolin är ordförande. Den innehåller 24 sidor med massor av härliga gamla bilder.

Hans Menzing

Blommorna på Falks grav!



Det brutala postrån som de båda kumpanerna Jonas Falk och Anders Frid utförde utanför Sandhem år 1854 är väl känt. Den stackars postiljonen avled av sina skador, och avskedade soldaten Frid och drängen Falk flydde visserligen till Stockholm, med greps snart och de sattes i fängsligt förvar i Mariestad. Vid rättegången i Slättäng förnekade både Frid och Falk all inblandning i rånet. Men antalet vittnen som före rånet hört talas om planerna gjorde att båda förövarna erkände dådet.

Domen blev som väntat en dödsdom för båda. Det följdes av begäran om nåd från både Falk och Frid. Anders Frid var lyckosam, och blev benådad från straffet, medan dödsstraffet mot Falk kvarstod. Frid dömdes till livstids straffarbete och fördes till fängelset Landskrona. Där satt han inlåst ända till januari 1886, då han fick villkorlig frigivning. Han flyttade då tillbaka till Mullsjö där han gifte sig med kvinna som bodde i fattigstugan med sina små barn. Frid avled 1904.

Jonas Falk avrättades genom halshuggning vid Svedmon på Hökensås den 21 november 1855. Skarprättarens Johannes Janssons bila finns än idag att beskåda på Alingsås museum.

Boken om Falk och Frid är skriven av Leif Essefjord i Alingsås. Den är välskriven och innefattar även ett flertal kopior av dokument som rör fallet.

Mysteriet med de färskas blommorna på Falks grav förblir dock olöst. Falk blev 27 år gammal.

Sven-Olof Ask

Sägner om förolyckade brudar och brudpar i Västergötland

Brudparet drunknade på väg hem från sitt eget bröllop, bruden föll av sin häst och klämdes till döds eller så blev hela brudföljet mördade av en hop vanskapta män. Deras minne hålls levande med resta stenar, offerkast och ortnamn. I alla fall enligt sägnerna. Platsknutna sägner om förolyckade brudar och brudföljen finns i hela Sverige, i varje landskap. Inte sällan är sägnerna knutna till fornminnen eller naturformationer i landskapet. I Västergötland finns ett 50-tal sådana platser, Brudaremossen i Göteborg, Brudstenarna i Borås, Bruarebacken i Falköping är bara några exempel på platser i Västergötland där en brud eller ett brudfölje enligt sägnen gått ett tragiskt öde till mötes en gång för länge sedan.



Ett annat exempel på en platsknuten brud-sägen är de två stenar som i folkmun kallas Bruden och Brudgummen i Alingsås. Här färdades ett brudpar enligt sägnen på Varbergsvägen intill stenarna på väg till Hemsjö prästgård för att gifta sig. Brudgummen hade emellertid en rival som lagt sig i bakhåll vid platsen för stenarna. Rivalen slog ihjäl brudparet, och senare lades de två stenarna på platsen för att minna om händelsen.

Föreställningen att de döda måste bindas till jorden med hjälp av stenar eller kvistar för att inte hemsöka de levande finns dokumenterad i Sverige så långt tillbaka som från 1500-talet. När någon dog plötsligt eller på ett anmärkningsvärt sätt hände det ofta att man märkte ut platsen där den döde förolyckats med stenar eller kvistar. Denna sed finns i hela landet, och var så allmän att människor offrade stenar och kvistar även på högar och rösen vars historia och uppkomst de inte kände till. Seden kallas för offerkast. Förutom på platser där någon förolyckats hastigt eller plötsligt kunde offerkastan finnas där en hednisk kung sades ha blivit begravd, vid gamla avrättningsplatser eller andra gravplatser utanför kyrkogården.

Förbipasserande kastade eller offrade inte bara stenar och kvistar utan ibland även mynt och sockerbitar på platsen för att inte bli hemsökta av den dödas ande. Stenarna skulle binda den döda till jorden och hindra dess ande från att vandra runt bland de levande och ställa till problem. På Folklivsarkivet med Skånes musiksamlingar i Lund och Dialekt-, namn- och folkminnesarkivet i Göteborg finns insamlat material om offerkast runt om i Sverige, de senaste från slutet av 30-talet. På Folklivsarkivet med Skånes musiksamlingar i Lund kan vi till exempel läsa om hur man vid en ombyggnation av en väg på 30-talet lät flytta på ett närliggande offerkast för att inte reta den döda.

Ett sådant offerkast finner vi i Lilla Edet, nämligen Brudarevarpet i Fuxerna socken. Brudarevarpet är ett mossbevuxet stenröse

med gamla kvistar och grenar ditlagda på toppen. Enligt sägnen var ett brudpar på väg från Svängebo till Tunge kyrka för att viga sig. Brudens häst halkade dessvärre på de hala berghällarna och bruden föll av hästen och klämdes till döds under den. Sedan dess har förbipasserade enligt traditionen kastat sten och kvistar på platsen för olyckan.

I Halland berättades en sägen om Brudliden i Fagered för en upptecknare 1925. Även där red ett brudfölje för att viga när bruden olyckligt föll av hästen och slog ihjäl sig. Denna händelse ska enligt sägnen gett namn till platsen Brudliden (Brualia). Något röse eller offerbål nämns inte i denna uppteckning, men det är inte omöjligt att ett sådant finns, eller har funnits på platsen.

Om Brudstenen i Herrljunga finns en annan tradition knuten till platsen. På stenens kant skulle brudpar och bröllopsgäster klättra upp och "rida" fram längs kanten tills de nådde dess topp för att sedan hoppa ner. Denna tradition levde vidare till i alla fall slutet på 1880-talet. I Jönköping, i Lindärva socken finns resta stenar (troligen bronsålders- och järnåldersgravar) som enligt sägnen i själva verket skall vara ett förstenat brudpar.

Sägner om förolyckade brudar och brudpar knutna till ortnamn och fornminnen dyker upp på många platser i Sverige. Brudberget i Bohuslän, Brudaremossen i Göteborg, Brudstenen på Gotland och Brudstenarna i Västernorrland är några exempel på platser och fornminnen där sägner liknande dem i Västergötland berättats för att ge stenar, offerkast och platsnamn en förklaring. Det är osäkert hur långt tillbaka i tiden sägnerna har berättats, men de äldsta nedtecknade sägnerna verkar vara från 1700-talet. De flesta sägner och traditioner som finns nedtecknade om brudplatserna insamlades under 1930-talet.

Det är möjligt att sägnerna helt enkelt är ortnamnsetymologier; människors försök att förstå och förklara platsernas namn eller gamla fornminnen genom att hitta på och berätta förklarings-sägner. Men det finns något annat som knyter samman många av dessa brud-ortnamn; nämligen närheten till fornminnen. Det kan vara offerplatser, gravplatser eller boplatser, gamla heliga platser eller andra fornminnen som resta stenar. Å andra sidan är inte alla sägner om förolyckade brudar och brudföljen knutna till fornlämningar. I Tranemo, Ljungsarps socken, finner vi Bru-darebacken, en gammal husgrund från 1800-talet. Enligt sägnen fick den sitt namn då en brud gick ner sig i ett kärr på väg till Ölsremma kyrka.

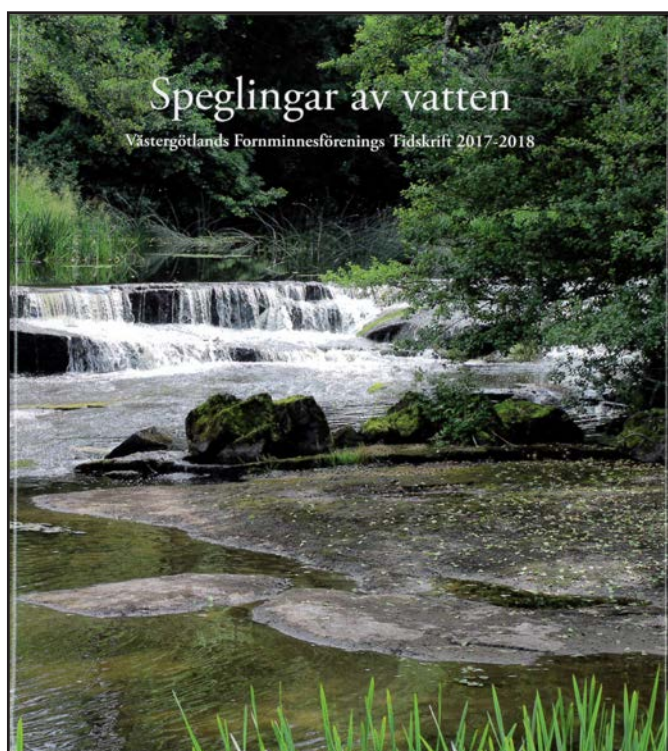
Sägnernas detaljer skiljer sig åt från plats till plats (och även på varje plats har ofta ett antal olika sägner berättats) och har alla anpassats för att förklara just den platsens röse, stenar, berg eller våtmark. Här och var i hela Sverige har brudar och hela brudföljen enligt sägnerna mördats, drunknat, kastats utför stup, rövats bort, ridit ihjäl sig eller på annat sätt förolyckats. Man kan fråga sig hur gamla dessa sägner är, och varför de var så viktiga att minnas och berätta i vartenda landskap i hela Sverige.

Mitt intresse för brudsägner fick mig att göra en mindre fallstudie om brudsägner och hur de har förändrats över tid. Jag valde att undersöka de sägner som finns om Brudfjället i Dalsland. Jag började med att gå igenom det sägenmaterial som finns om Brudfjället, insamlat på bland annat Dialekt-, namn och folkminnesarkivet i Göteborg. Hösten 2018 skickade jag ut en enkät för att bland annat undersöka vad människor kände till om Brudfjällets sägner och traditioner idag. Materialet kom sedan att användas som en del av min masteruppsats i Kulturvård vid

Göteborgs universitet. Svaren som kom in visade att sägnerna som berättats om Brudfjället lever vidare i dag, men i en förändrad och modern tappning. De stenrosen och offerkast som sägnerna kretsat runt på 1800-talet har i dagens sägner nästan helt försvunnit, medan historierna om mördade eller förolyckade brudar och brudföljen fortfarande lever kvar i olika former. Min ambition är nu att fortsätta undersöka brudsägner från olika delar i Sverige, undersöka regionala skillnader och hur de förändrats under tid.

Linnea Klingström
filosofie master i Kulturvård

Fornminnesbok om vatten



Västergötlands fornminnesförening utger vartannat år sin tidskrift, vilket i själva verket är en bok. Utgivningen har pågått sedan 1869 – ett svårslaget rekord! Lagom till jul har nu en bok med vatten som tema utkommit. Drygt 20 kapitel följt av 9 artiklar om aktuellt antikvariskt. Denna senare del av boken är producerad av personalen på Västergötlands museum.

Bland de många intressanta artiklarna nämner jag Elisabeth Manséns forskning om kurorter och hälsobrunnar. Åke Möller skriver om Vänerns översvämningar under mer än 400 år medan Eric Julihn skriver om Årebergs bruk och vattenkraften. Fallen i Trollhättan beskrivs av Linn Björk och Lars Göran Nilsson skriver om farleder på sjön Vänern. Det stora ”diket”, Göta Kanal, som går tvärs igenom Skaraborg beskrivs av Reinhold Castensson. Att munkarna redan på medeltiden hade ett fungerande vatten- och avloppssystem i Varnhems kloster beskrivs av föreningens ordförande Ragnar Sigjöö.

Mer finns att nämna, fiskdammar, vätternattenledningen och broar. Allt handlar om vatten!

Boken omfattar 287 sidor och är inbunden i hårda pärmar.

Sven-Olof Ask

Bristande omsorg om Doktor Dubb i ny bok



Förra landsarkivarien vid Landsarkivet i Göteborg Louise Lönnroth har utkommit med boken 'Doktor Dubb diktar Omsorg om fattiga barn i Göteborg 1800-1850'.

Titeln inger stora förväntningar, men dess infrias inte. Sidospårerna är många och omfattande. Naturligtvis är en översikt över forskningsläget välkommet, men det går alltför långt. De första 96 sidorna hade kunnat sammanfattas till en fjärdedel.

Titeln är missvisande, för så mycket om Pehr Dubb återfinns inte. Boken därtill ger en negativ bild av den man som återfinns på bokens omslag och titel. Dubbs syn på uppfostran framställs på ett kritiskt sätt. Visst var Dubb hård, men han verkade trots allt för att de fattigaste skulle få arbete och bostad, och i själva verket var fattigvården i Göteborg en förebild för övriga Norden. Dessutom så hade Dubb en kritisk uppfattning om barnaga, tillskillnad mot en stor del av sin samtid, men det framkommer inte.

Något som är genomgående är att skribenten missförstått verksamheten och organisationen inom 1700-talets frimureri, och även senare. Flera faktafel rörande både det göteborgska frimureriet som frimureriet i allmänhet finns. Loger har sammanblandats och felaktiga år för grundande återges.

Relationen mellan barnhusen och Chalmerska slöjdskolan skrivs inte mycket om. När det gällande Navigationsskolan i Göteborg och dess relation till barnhusen är hon än mer kortfattad.

Ser man på förteckningen över det källmaterial som använt blir man frågande. Varför begränsa sig till vad som förvaras vid offentliga arkiv i Göteborg och Stockholm? Varken Svenska Stora Lands Logen (Svenska Frimurare Orden, ursprunglig huvudman för Chalmerska slöjdskolan) eller Coldinuorden (ursprunglig huvudman för Navigationsskolan) håller någon sträng sekretess över denna typ av material och i dessas arkiv finns omfattande materiel från den berörda tiden, och så även hade det material som återfinns vid Chalmers Tekniska Högskolas arkiv.

Carl T. Ek

Doktor Dubb diktar Omsorg om fattiga i Göteborg 1800-1850 (Serie: Arkiv i Väst (24) av Louise Lönnroth, Riksarkivet Landsarkivet i Göteborg (2018) 494 sidor.

Det kom för mig i en hast: Historien om barnamörderskan

Ingeborg Andersson



”Modern dränkte sina tre barn. Illdåd av vansinnig hemmansägarhustru i Vesene”, står det på sportsidan i Borås Nyheter den 25 mars 1929. Mellan reklam för fotbollar och Filadelfiaförsamlingens predikoturer, bland artiklar om mästerskap i tyngdlyftning och stadens fotbollslag, har redaktionen klämt in en artikel om Ingeborg Andersson, min mormors syster.

Åttiofem år senare sitter jag i ett bås på fjärde våningen i Göteborgs tidningsbibliotek och stirrar på en skärm. I en liten papplåda med vit etikett har jag bland hundratals likadana papplådor i prydliga rader hittat en mikrofilm med nyheter om den vansinniga hemmansägarhustrun i Vesene. Jag får inte riktigt ihop



Ingeborg var 21 år när hon gifte sig med den välbärgade bonden Artur.

bilden av kvinnan i artikeln med den snälla tanten som bjöd mig på sju sorters kakor i mormors kök när jag var liten. Tantens som cyklade till friluftsgudstjänsterna i Sjuhäradsbygden om sommaren och följde med på den lokala jordbruksföreningens bussutflykter till Åsle tå och Skara stift.

Min familj talade aldrig om den där kalla påskdagen 1929. Jag hade ingen aning om att moster Ingeborg, som vi barn kallade henne, hade varit gift. Jag hade ingen aning om att hon hade haft barn. Min familj nämnde aldrig deras namn. Sidorna i Ingeborgs fotoalbum gapade tomma, endast hålen efter utrivna minnen fanns kvar. Och någon gång i slutet på 1970-talet när Ingeborg hade gått bort, lät barnens far Artur gräva ned deras gravsten. Artur blev kvar på gården i Vesene där tragedin ägde rum och kanske orkade han inte gå förbi sina barns gravsten med inskriptionen *Låt barnen komma till mig* ännu en söndag på väg till veckans gudstjänst? Kanske blev stegen för tunga de fem sista åren av hans liv när Ingeborg inte längre fanns?

På Landsarkivet i Göteborg får jag reda på att Ingeborgs barn hette Tor, Efraim och Lucia. Deras mor dränkte dem i en koparkittel den 22 mars 1929 när hon skulle tvätta kläder. Min mormors kusiner blev bara fem, tre och ett år gamla.



Anndag påsk 1929 begravdes barnen Tor, Efraim och Lucia i Vesene kyrka.

«Jag tänker på barnen jämt. Och på dig. Men förlåt mig. Jag visste inte vad jag gjorde. O Gud om det hade varit ogjort. Jag kan aldrig glömma barnen och dig», skriver Ingeborg till sin man från straffängelset i Vänersborg.

Och Artur glömde aldrig sin Ingeborg. Han bevarade hennes brev till sin död. Åttiofem år senare har de gulnat. Mössen gnagt av deras hörn. Jag stryker försiktigt bort dammet mellan bladen med handflatan, öppnar ett nytt dokument i datorn och skriver av dem. De bildar ramen för min berättelse om Ingeborg: *Det kom för mig i en hast: Historien om barnamörderskan Ingeborg Andersson* som släpptes av Saga Egmont förlag på Gäsene Tingshus i Ljung i december 2018. I samma sal som Ingeborg dömdes knappt nittio år tidigare.

”Familjetragedi i Vesene blir bok”, skriver Borås Tidning den 7 december 2018.

Maria Bouroncle

Pehr Dubb och hans bibliotek

Det är bara att erkänna. Trots att jag betecknar mig som urgöteborgare med en lång läkargärning vid Sahlgrenska sjukhuset bakom mig: jag har nästan hela livet gått i en mariestadfödd skaradjäknes fotspår. Pehr Dubb (1750–1834) är den ofrånkomliga portalfiguren för den göteborgska sjukvården, det är hans gata som leder fram till Sahlgrenska huvudbyggnad, det är han som var dess förste läkare och styresman, det var han som framsynt ordnade stadens fattigvård kring sekelskiftet 1800 och det är i anslutning till hans födelsedag 14 januari som Göteborgs läkaresällskap firar sin årshögtid.

Men Pehr Dubb var också den förste göteborgsbaserade läkare som samlade ett eget medicinskt bibliotek av någon storleksordning. Totalt innehöll det som mest kanske 2 000 skrifter. För mig aktualiserades frågan om hur hans bibliotek såg ut och vart det tog vägen efter hans död, av att jag nyligen – på de oväntade vägar som böcker ibland kommer fram på – fick i min hand ett par slitna band, som tillhört ”Dubben”.



Pehr Dubbs eget exemplar av Sackléns *Sveriges Läkare-historia*, 1822–24, slitet av flitig läsning och försedd med ägarens korrigeringar av sin egen biografi

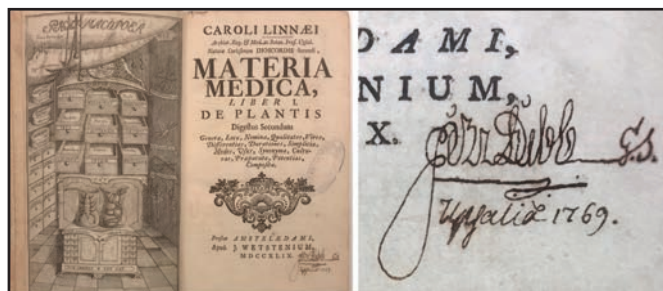
Det rör sig om Sackléns välkända och i tre delar utgivna *Sveriges läkare-historia* från 1822–24, den första samlingen av svenska läkarbiografier med anspråk på någon fullständighet. Banden ser ut att vara flitigt nyttjade och någon gång under åren har bakre pärmen till band 2 försvunnit. Karakteristiskt för Dubbs bokband är att titelfälten på ryggarna oftast placerades nertill så det nästan ser ut som böckerna står upp och ner, och så är det även här. Varför kan man fundera över. Dubb har med stora versaler präntat sitt namn på titelsidan i första och tredje bandet och också tillåtit sig att med bläck justera några datum i sin egen biografi. Där finns även några svårtydda blyertskommentarer, sannolikt av hans hand, som tyvärr delvis skurits bort vid inbindningen. Boken bär stämpeln ”Sahlgrenska sjukhusbiblioteket” på främre pärmen och bakre försättsbladet, så där har den en gång haft sin plats. En blyertsanteckning på främre pärmens insida visar att någon inköpt boken 26/10 1940 för 100 kr. För mig personligen är det förstås ett nostalgiskt fynd, nästan 200 år efter det att verket hanterades av Dubb står det på min hylla!

Vad hade Dubb för böcker?

Både Fritz Stenström (som skrivit den enda biografen över Dubb) och Lars Öberg (som kunde allt om Göteborgs läkaresällskaps historia) anger att Dubb innehade 8–900 medicinska böcker (om det avser verk eller volymer är dock lite oklart). Till det kom annan litteratur; efter hans död försåldes t.ex. på auktion 526 poster

med allt från teologi, historia, språk och naturvetenskap till ”sköna vetenskaper, konst och kritik”, men bara fyra udda medicinska titlar. Det finns också uppgifter att en del äldre litteratur med relevans för ingenjörsvetenskapen skänktes till Chalmers högskolas bibliotek någon gång under 1900-talet. Men i jämförelse med flera av de samtida stockholmskollegerna var Dubbs boksamling av måttlig storlek. Hagströmer, von Schultzenheim, Strandberg hade större samlingar och var också mer inriktade på historiska arbeten.

Mer information om Dubbs böcker kan man få från de två tryckta kataloger över det samlade Sahlgrenska sjukhusbiblioteket, som publicerades 1849 och 1890. Här finns också i viss utsträckning angivet vilka böcker som tillhört Dubb. Huvudintrycket är att det som Dubb köpte in var samtida ”brukslitteratur”, böcker som var användbara i det dagliga bedrivandet av sjukvården. Det mesta är 1700-talstryck. Mest aktiv var han perioden 1770 och ett par decennier framåt men inköp senare än 1800 är sällsynta. Enstaka verk från slutet av 1600-talet finns, men man får inte intrycket av att Dubb ”samlade” med en medicinhistorisk målsättning; han lät skaffa främst det han tyckte sig behöva och som förde kunskaperna framåt. Det finns några större planschverk, men de är få. Ett värdefullt undantag är den schweiziske läkaren Jakob Rueffs *De conceptu et generatione hominis* från 1554, med de första tryckta avbildningarna av förlossningsinstrument. Utan att ha gått igenom de kvarvarande böckerna i detalj stöter man ändå snabbt på intressanta objekt, som också säger något om ägaren. Dubb började sina studier i Uppsala som 18-åring 1769 och där hade han bl. a. Linné och Torbern Bergman som lärare. Redan första året införskaffade han Linnés *Materia medica, Liber I. De plantis*, tryckt 1749, försåg boken med sin då något mer blygsamma namnteckning och fyllde bokens blanka sidor med anteckningar om läkemedelsberedningar och dessas användningsområde.



Pehr Dubbs exemplar av Linnés *Materia Medica Liber I. De plantis* från 1749 med en skallerorm i burk på träsnittet och med Dubbs sirliga men modesta namnteckning på titelsidan.

Han hade också av Linné både ”sjukdomsfloran” *Genera morborum* från 1763, den besynnerliga, men av Linné själv högt skattade, *Clavis medicinae duplex* från 1766 och flera av de botaniska skrifterna. Andra stora namn, som återfinns med ett flertal arbeten är Herman Boerhaave och hans elev Albrecht Haller. Dubb hade både Hippocrates *Opera omnia*, i en tysk upplaga från 1596 och Paracelsus *Opera* i en fransk upplaga från 1616. Han följde också den för honom relevanta svenska medicinska litteraturen, men antalsmässigt är svenska tryck ganska få. Rosén von Rosenstein, Schultz von Schultzenheim, Johan Lindestolpe och Lars Roberg kan nämnas. Den mesta litteraturen är på latin, engelska, tyska eller franska.

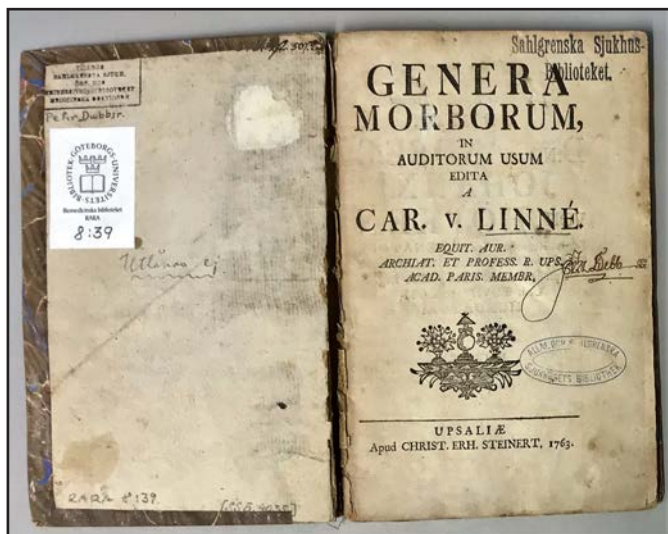
Pehr Dubb var otvivelaktigt en beläst man, välutbildad från sin tid i Uppsala, krönt med avhandlingen från 1777 rörande kvicksilverbehandlingen av lues. Men hans arbetsdagar efter åter-

komsten till Göteborg startade tidigt och slutade sent, det fanns nog då begränsad tid till läsning och Christopher Carlander (som kom till Göteborg som stadsfysikus 1793) antyder på ett ställe att Dubb mer bläddrade än läste i sina böcker. Kanske gällde det för hans senare tid (dog först vid 84 års ålder). Men Carlander var annars en viktig medspelare i uppbyggnaden av Dubbs bibliotek (och andras). Han hade via kontakter både i Stockholm och utomlands möjlighet att – trots rådande handelshinder under de pågående krigen – förvärva nyutkommen litteratur från England och kontinenten. Hans arbete med bokleveranserna kan väl följas i den av Lars Öberg utgivna brevväxlingen mellan Carlander och Pehr Afzelius i Uppsala.

Dubbs böcker vs Pehr Dubb-biblioteket

Förutom Dubbs eget bibliotek fanns i Göteborg kring sekelskiftet 1800 flera andra läkare med boksamlingar, dock inte så omfattande som Dubbs. Ungefär från 1818 samlades de 10–12 verksamma läkarna i Göteborg inom ramen för "Medicinska Sällskapet i Göteborg", som var föregångaren till det som idag är Göteborgs läkaresällskap och som alltså i november 2018 firade sitt 200-årsjubileum. Det var viktigt att följa den tidens vetenskapliga tidskrifter och Sällskapet prenumererade på ett antal främst tyska månadstidskrifter, t.ex. *Allgemeine medizinische Annalen* och fyra-fem andra. Man köpte också in en del böcker, som kunde cirkulera bland kollegorna. Från Medicinska Sällskapets tid finns också bevarat 60 volymer av *Dictionnaire des sciences médicales* (1812–22), rymmande tidens samlade medicinska vetande. Men från denna tid blir det efter hand svårt att hålla isär vad som var sjukhusets bibliotek och vad som var Sällskapets bibliotek.

Pehr Dubbs avsikt var att småningom skänka sina böcker till sjukhuset, "men då sjukhusets affärer småningom blifvit så goda, att det utan att skada kunde uppoffra något därför" (det var tider det!) beslöt direktionen att 1823 inköpa biblioteket. Böckerna skulle få vara kvar hos Dubb så länge han levde, men 1832 anhöll han om att de måtte avhämtas till sjukhuset. Detta blev början till och grunden för sjukhusets egentliga bibliotek. Under de närmaste decennierna skedde en betydande utökning av boksamlingen. Den första stora donationen kom från Pehr Christopher Westring 1844, den samlingen innehöll också böcker hopbragta av hans far, Johan Westring i Norrköping. Därefter kom betydande bidrag efter läkarna Liborius, Drakenberg, Ewert



Dubbs exemplar av Linnés fascinerande "sjukdomsflora" *Genera morborum* från 1763, försedd med Dubbs egna omfattande anteckningar, förmodligen hämtade från Linnés föreläsningar, och talrika signeringar från de bibliotek där boken hållit hus under nästan 250 år

och Langell. Flera lämnade bidrag till en biblioteksfond, varifrån inköp kunde göras.

Sjukhusets bibliotek förvarades till en början "uti de tre rum, som begagnades af andra läkaren till boningsrum" (detta var i det andra Sahlgrenska sjukhuset på Östra Hamngatan). I det nya sjukhuset, som invigdes 1855, fick böckerna en värdigare plats i boksåp med glasdörrar i den s.k. Kyrksalen, där även direktionsens sammanträden ägde rum. 1871 blev så formellt sjukhusets och läkaresällskapets samlingar sammanförda och på sjukhuset inrättades en biblioteksnämnd. Efter många fördröjningar kom katalogen 1890 till stånd och blev tryckt. När (det tredje) Sahlgrenska sjukhuset byggdes i Änggården (invigt 1900) överfördes biblioteket till dåvarande Stadsbiblioteket. Efter ytterligare ett antal turer införlivades sedan samtliga medicinska boksamlingar i det nya, 1959 öppnade, Biomedicinska biblioteket.

Pehr Dubb-biblioteket idag

Huvuddelen av den äldre medicinska litteraturen i Göteborg finns idag samlad i ett särskilt rum i Biomedicinska biblioteket. Här finns ca 2 000 volymer. Rummet vackra inredning med väggfasta glassåp bekostades av Göteborgs läkaresällskap i början av 1990-talet. Endast 30–40 av de dyrbaraste verken har flyttats till Universitetsbibliotekets raritetskammare.



Ena halvan av Pehr Dubb-bibliotekets samlingar, så som de är ordnade idag i ett särskilt inrett rum på Biomedicinska biblioteket



Flertalet av de böcker Dubb lät binda in försågs med titelfält nertill på ryggar, vilket gör dem lätta att känna igen. Som helhet är det kvarvarande bokbeståndet i mycket gott skick.

Samlingen innehåller alltså både Dubbs, Westrings och andra donatorers böcker, men också en del material som köpts in senare under 1800-talet. Huvuddelen är noterad i bibliotekskatalogen från 1890. Huvudintrycket är ordning och reda, det är väsentligen ett museibibliotek, något enstaka forskarbesök per år förekommer. Personalen är hjälpsam och entusiastisk när någon intresserar sig för deras juvel i samlingarna, men har tyvärr inte någon stor egen kunskapsbank rörande biblioteket och dess historia. Hela biblioteket är dock för ett 10-tal år sedan katalogiserat och digitaliserat och sökbart via UB Göteborgs katalog.

Utan att granska enskildheterna i biblioteket imponeras man ändå av att böckerna generellt är i så god kondition. Man undrar hur mycket av det samlade som egentligen har lästs? Tidskriftsserierna är betydligt mer märkta av tidens tand, här har många genom åren lyft ner de tunga volymerna och skadat de övre kapitälerna. Sannolikt har beståndet vid något eller några tillfällen gallrats, material som finns i allmänna samlingen plockats bort och kanske också skadade häftade böcker. Jämför man katalogen från 1890 med den idag befintliga kortkatalogen så skiljer det på c:a 1 000 poster (katalogen c:a 3 000, biblioteket idag c:a 2 000). Det är lustfyllt att ströva omkring bland hyllorna, blandningen är stor: omfattande volymer med liten stil och tung tyska, franska eller engelska blandat med för sin tid banbrytande arbeten av 1700- och 1800-talets ledande forskare och läkare. Här finns också många nyckelverk från den svenska 1700-talsmedicinen. Man känner sig dock lite osäker: är detta biblioteket så som det såg ut och var tillgängligt vid tiden för förra sekelskiftet? Hur mycket och på vilket sätt har samlingen förändrats av gallring, försvinnande och nedslitning?

Jan Westin

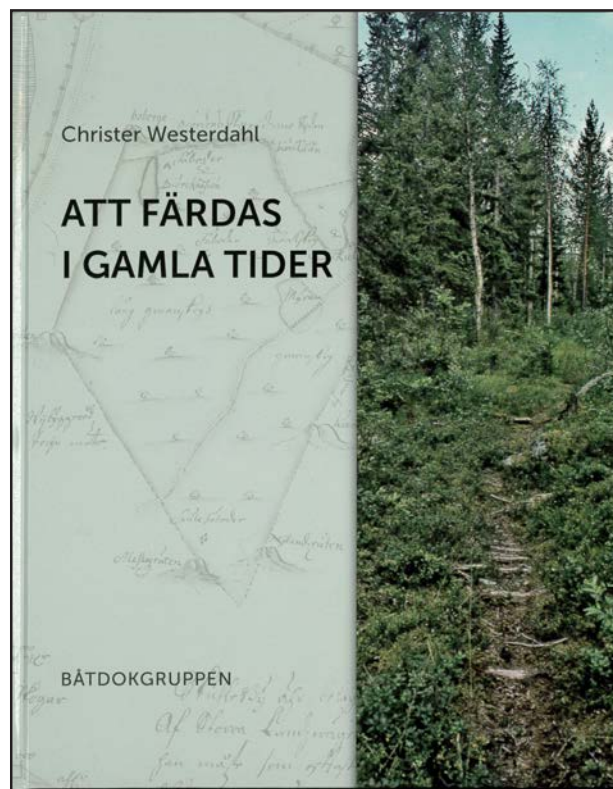


Johan Runius – nyupptäckt västgötsk vispoet i helfigur!

Carl Michael Bellman blev ju legendarisk – men visste du att han hade en förebild i Johan Runius? I trehundra års tid har denne skicklige rimsmidare och visdiktare från Larvs socken sovit sin törnrosasömn – nu väcks hans psalmer och visor till liv igen. Martin Bagge, välkänd visartist och forskare har med intensivt detektivarbete återskapat musiken.

Var Runius Sveriges förste rappare? Svaret ges när den nya boken och CD-skivan *”Andelige Blommor & Werldzlige Lillior”* presenteras på Kråks herrgård, Skara den 21 mars. Övriga medverkande är lutenisten Mikael Paulsson och förläggaren Bo Ejeby.

Att färdas...



Christer Westerdahl i Götene rivstartar på nya året med ytterligare en ny bok. Förra året utkom han med boken *Söder om Götene*, och nu kommer en bok om hur man färdas i gamla tider. Författaren är professor em. i maritim arkeologi men verkar därutöver ha ett specialintresse för ämnet.

Som sägs av titeln så är det fråga om att färdas under gamla tider. Så det är inte fråga om vare sig 1800-tal eller senare. Tvärtom snarare.

Det handlar om de äldsta vägarna i både Sverige och övriga Norden. Ed och båtdrag, färder på vatten och båtar, sjöleder och vägar till havs. Kasthögar eller offerkast heter ett kapitel. En nyhet för mig var att det på väg till Läckö finns en plats som kallas för Stötteberget. Där har resande haft en offersed med att ställa grenar och kvistar mot ett berg. Man ”stöttar” berget helt enkelt! Märklig sed kan man tycka!

Boken avslutas med en mycket omfattande förteckning om litteratur som handlar om vägar. Därefter en förteckning över offerkast i Sverige. Vidare en katalog över vägrelaterade ortnamn och företeelser.

Boken kan förstås inte betraktas som västgötalitteratur. Men intresset för våra gamla vägar har ett stort allmänintresse.

Det är en omfattande bok, som författaren säkert arbetat med under många år. Omfattningen är hela 395 sidor. Innehållsförteckningen är på tre sidor! Boken är rikt illustrerad och är att betrakta som en handbok i ämnet vägar!

Sven-Olof Ask

Störst på Västgötalitteratur, Vätternböcker, Göta Kanal och Folke Dahlberg

Antikvariat Wettern, Göran Midman

Tunnbindaregränd 1 A, 544 30 Hjo

goran.midman@hjomail.se

0503-655895, 072-7414209

www.bokborsen.se

Föreningen för Västgötlitteratur inbjuder till Årsmöte i Alingsås och Hjälmareds folkhögskola, lördagen den 4 maj 2019



13.30 Malle och Alfred Friman kåserar kring Alingsås och Alingsås Manufaktur-wärk. Visning av några äldre och intressanta Alingsåsböcker.

14.30 Årsmötesförhandlingar. "Årets Västgötabok" Efter förhandlingarna bjuder föreningen på kaffe med fralla. Vid kaffet presenterar Maria Bouroncle sin bok om barnamörderskan Ingeborg Andersson (se Meddelandet s 16.)

Obligatorisk anmälan, senast 27/4 via email till sven-olof.ask@skara.se eller tfn. 070-74 26 518 Ange specialkost.

Hjälmareds folkhögskola ligger ca 5 km från Alingsås mot Borås.

Bokauktion i Stora Levene den 6 april

Stora Levene församlingshem 6 april med start kl 9.30. Fastpris-försäljning från kl 8.30

Årets första bokauktionskatalog är under utarbetning. Redan nu vet vi dock att det vackra planschverket *Svenska Foglarna* av Sundevall (1856) finns med. 84 litograferade och kolorerade fågelplanscher finns i boken.

Andra färgglada planscher återfinns i Gustaf Linds *Svensk frukt*. Komplet med 48 litograferade planscher. Mera frukt finns i Eneroths *Handbok i svensk pomologi* och *Svensk Pomona* (1864-66).

Ett sällsynt Skara-tryck hittas i Peter Hernqvists *Kort genväg til Naturaliers Kännedom*. från 1795.

Ett antal större planschverk i ämnet byggnadsteknik finns också. Förutom mängder av västgötlitteratur förstås!



Katalog utsändes till de som prenumererar på dessa!